

ENNE JA NÜÜD

284. Tänapäeva inimese muutunud elutunne ja mõtteviis käsitleb vanasõnu loodusest ennekõike nende esteetilisest või massipedaagoogilisest küljest. Kuid me ei tohi unustada, et nende loojad ja tradeerijad alles äsja on suhtunud looduse nähtusisse ja olendeisse sootuks teisiti. Loodust on käsiteldud omataolisena, võrdselt inimesele elavana ja hingestatuna. Vastavalt sellele käsitusele ka inimese käitumine ja looduse nähtuste või olendite kohtlemine on olnud palju aupaklikum ja häätahtlikum. Vanasõnad pole tõlgitsend ainult kunstiküpseid sententse, vaid sageli ka uskumusi; mitte kogemata eriti just paljud ended pole omandand stereotüüpseks vormund redaktsiooni. Peensusteni on jälgitud ja tuntud loomade, lindude, taimede jne. eluviise ja esinemist, nii et alatasa on võidudki paralleele tõmmata ja järeldusi teha inimese eluviiside ja esinemise väärtustamiseks. Looma, linnu jne. omaduste ülekanne inimese kohta tabavais ja sõnastuselt veetlevais vanasõnus baseerub algselt ühtlasi ka uskumusel looma ja inimese olemuse ühtlusest. Mis meile võib tunduda ainult poeetilise sõnafiguurina, on tundund maagilisele mentaliteedile mitte ainult võrdlusena, vaid ka samastusena ja koguni ülekandena. Vastavalt sellisele arusaamale vanasõna massipedaagoogiline mõju on olnud varem palju suurem ja otse kohus-

tav: sõnamaagia ei ole võimaldand tarvitada sõnu huupi, vaid ettevaatlikult valides ja nende maagilist mõju nii enda kui teiste suhtes kalkuleerides.

Et demonstreerida, kuidas tähelepanekud ja kogemused läbi mõtveiisi ja arusaamade süsteemi kristalliseeruvad kord uskumusiks, kord vanasõnade elutarkuseks, esitaksin mõned näited koduloomadest, keda kõige enam on võidud jälgida ja tundma õppida. See on tegeliku elu tähelepanek: kui mustal kassil tõmmatakse õhtul käega vastu karva, siis “pauguvad” kiirgavad sädemed otsekui tuli karvast välja; siis kass on väga vihane ja kui ta saab, siis sülgab sellele silmi, kes teeb talle nõnda (Kr). Siit järgneb ütlus turtsuva ja suust otsekui tuld sülgava inimese kohta: ah sa kassinahk! sa oled selline kui kassinahk (Kr). Kuid edasi on arenend siit rahvusvaheline uskumus, et tuld sülgava kassi kujul esinevad ka üleloomulikud olendid. Kassi ettevaatlikkus ja kavalus on järeltand kõnekäänu samasuguse inimese kohta: hoiab ennast nagu kass jää pääl (Ii), kuid ühtlasi ka uskumuse salakavala inimese kohta: temal on kassi süda sees (Kr); alles sekundaarselt uskumus on mandund võrdluseks: sa oled nagu kassi südamega (Kr). Laisa või erksa kassi reageerimisest järeldatakse uskumusena: kui kass haaratakse selgroost kinni ja tõstetakse üles, kui ta siis tõmbab saba reite vahele, siis ta on varas [s.t. inimeste tagant toidu varastaja]; kui ta aga ei tõmba saba reite vahele, siis ta on hiirtepüüdja kass (Sr). Edasi aga võrreldakse varastavat kassi juba sunnitöölisega, s.t. võrdlus kantakse üle mitte enam kassilt inimesele, vaid inimeselt hoopis kassile: kui kass on läind koorepoti kallale ja perenaine satub pääle, kuid ei saa kassi kätte, siis ta karjub kassile järele: ah sa siberlane! oota-oota, küll ma su püüan (Kr). Kui küsitlesin, miks kutsutakse kassi just siberlaseks, siis sattusingi tüüpilisele maagilise mõtveiisi ülekande-uskumusele: vaat need siberlased on ju kettidesse kinni aheldatud, ja kui kassi kah siberlaseks kutsutakse, siis saadakse teda niisama kinni hoida (Kr). Omaaegne mõtveiis on võimaldandki nõndasiis kõrvu täitsa realistliku kogemuse ja endelise uskumuse võrdselt traditsionaalseks arvamuseks kristalliseerumist: kui kassile antakse sooja leiba, siis ta enam hiiri ei püüa (Sr); kui kass peseb silmi, siis tuleb mõni külaline (Ii). Kuna inimene külla minnes peseb silmi, siis oletatakse kassi silmapesemisel sellega maagilist seost ja pretseeritakse seda seost veelgi kaugemale: kui kass peseb silmi, siis tuleb külalisi oodata säältpoolt, kuhupoole on kassi saba (L, V); kui kass peseb silmi lamades, siis tulevad laisad külalised,

kui üleval püsti, siis virgad (V). Paralleelselt uskumustele on samasugused kogemused ja vaatlused kristalliseerind teiseltpoolt aga ka vanasõnu kassist ülekandes inimeste kohta: mida enam kassi silitatakse, seda enam ta saba tõstab (L); mis säääl nüüd ütelda – milline kass, sellised ka kassi pojad (Kr); kes kassi küünte all elab, see taipab ta küüsi (Kr); kui kassi pole kodus, siis hiired käivad mööda lauda (Sr); nad elavad nagu koer kassiga (Sr).

Samasugust elutarkuse ja uskumuse parallelismi võime kohata pärimusis koerast: nelja silmaga koerad, kes ise on mustad ja veel pruunid teised silmad [tegelikult küll ainult kulmukarvad] pääl, need olevat hääd karjakoerad (V), väidetakse üheltpoolt, kuna teiseltpoolt usutakse, et need näevad ja purevad surnuid (vt. LRU II 33). Edasi tradeeritakse koera kohta: koera ei tohita jalaga tõugata; kui koer näeb teist korda seda inimest, kes teda on tõugand, siis ta hammustab sel jalga (V); koera ei sobi mitte kunagi jalaga tõugata: selle inimese, kes seda teeb, koer vannub ära, nii et sellel on kogu elueaks raske süda (Kr); kui koerad väga palju uluvad, siis tulevat mõni õnnetus (L); kui koer ringutavat inimese ees, siis ta laskvat oma laiskuse inimese pääle (Sr); kui koerakarvast sukad on jalas, siis koerad kusevad jalgadele (Kr); viimase uskumuse puhul tekkis äge vaidlus liivlaste vahel: ühed naersid sellise “lolluse” üle ja pilkasid, et koerakarvast sukki kannavad ainult nõiad või “marruläind” vanapiigid, kes tahavad kasvõi koerale naiseks saada; teiseltpoolt aga teati, nagu harilikult ikka, kindlaid fakte uskumuse tõenduseks. Vaadakem nüüd paralleeliks, milliseid vanasõnu ja kõnekäände koer on põhjustand inimestele õpetuseks ja kahejalgete “koerte” hingepeegliks:

VANASÕNU JA KÕNEKÄÄNDE KOERAST

Ära vaata koera karvast (Ii).

Koer karva heidab, kuid mitte loomust (Sr); koer heidab karva, kuid inimene ei jäta harjumust (Ii) ~ ei vaheta (~ei heida) loomust (V). Sama öeldakse hundist.

Kes koeral saba tõstab, kui ta ise teda ei tõsta (Ii).

Kui on võind üle koera astuda, siis astub ka üle saba (Ii). Kui mõni inimene alustab tööd ja tüdineb ära, siis üteldakse talle: kui sa oled üle koera astund, siis tuleb astuda ka üle saba (V).

Koera keeles on üheksa rohtu (Ii).

Kasvab koer, kasvavad koeral hambad (L).

Koer ise teab, mis ta on söönd (Ii).

Sööda siis koera, kui hunt on lammaste (~karja) seas (V); nuuma nüüd koera, kui hunt juba elajate seas (L); kasvata nüüd koera, kui hunt juba karja juures (Sr).

Ükskord koera pettis ära luuga, teist korda pekiga enam ära ei peta (Kr); esimest korda petetakse koera luuga, kuid teist korda ei peteta enam lihaga ära (V).

Kaks koera luu juures ei saa sõbraks (L).

Kuni kaks koera ühe luu juures kaklevad, seni kolmas koer tõmbab luu ja jookseb ära (Kr).

Koeralt ei või vorsti osta (L).

Palju koeri – vedel lake (M); kus palju koeri, säääl on vedel lake (Ii).

Palju koeri kodu ei valva (Ii); palju koeri mitte kunagi ei valva talu nõnda kui üks (V); palju koeri – vähe koduhoidjaid (V).

Vaikne koer, kuid talu kaitseb (Ir).

Kui keegi *spiontõb* (spioneerib; kiusab) teist, siis üteldakse talle: kes koer haugub, see jääb tühja kõhuga; kes koer seisab vait, see on täis kõhuga (V).

Kui sa mind sõimad, siis ma vastan ainult nõnda: haugu, haugu, koer, ära ainult hammusta (Kr); haugu, haugu, koer, kuid ära hammusta (Sr); haugu, haugu, koer, et sa ainult ei hammusta (L).

Selline see vanasõna ju on: kui koer veetavat veest välja, siis ta hammustavat kätte (Ii); kisu koer veest välja, siis ta hammustab sul kätte (Ii); tõmba sa koer vee seest välja, siis ta sul pärast hammustab jalga (V).

Esimene kutsikas tuleb alati uputada (Kr).

Purjus inimene on veel hullem kui marruläind koer (Kr).

Kui keegi kahjatseb “oleks”, siis vastatakse: kui koer poleks sitund, ta saanuks kätte jänese (Ii).

Ta on nii aus nagu pottsepa koer (V).

Inimesele, kes väga palju riidleb, üteldakse: mis sa lakud nagu koer (Ii).

Kui inimesel pole midagi päale hakata, siis üteldakse: mis nüüd muud teha kui koeri lüüa (V) ~ siis parem võta leivakott ja mine koeri peksma (Kr).

Inimese kohta, kes ei oska aidata või nõu anda, üteldakse: pere-naine teab veel koerasitta, mis on vaja teha (Pr) ~ mina ei mõista mitte koerasitta ~ kassisitta kah (Kr).

Koduloomadest samastatakse inimesega sageli just siga: inimesel on natuke nagu sea loomus: kui sea aidu juurde lüüakse mõni uus asi, siis ta tahab seda lõhkuda, ja kui ei jõua ära lõhkuda, alles siis ta jääb rahule (Ii); inimene oma loomu poolest on natuke seast: ta seda tahab teha, mida tal pole vaja teha; siga tükib ikka sinna, kuhu teda ei taheta lasta (Ii); ta on selline siga mees (Kr); vingub nagu siga aia vahel (Sr); ta tuli nagu siga rüsinjal selga teisele (Pr); minu ema on lasknud end nendega nõnda käest ära nagu siga oma harjastega (Pr); selle molli juures tuleb süüa selle seaga koos (L); kes ostab põrsast kotis (L); põrsast kotis ei või osta (Ii); siga ei või kotis osta (V); siga tahab sarvi, sokk ei anna (L); siga tahab sarvi, kuid kits ei anna (Sr). Kui voodid pole koristatud, siis üteldakse, et need inimesed magavad nagu sead ~ neil asemed on nagu seapesa (Ii). Purjus mehe kohta üteldakse: ära joobnud nagu siga ~ nagu elajas magab aia ääres (Sr).

Muudest koduloomadest on vähe ütleri: lätlastel pole muud kui ainult üks keel suus nagu lehmil üks saba taga (Sr); üks sitase sabaga lehm rikub (~pasandab) kõik karja ära (Pr); üks halva sabaga lehm rikub kõik oma sabaga ära – ja nõnda ka üks halb inimene oma loomuga rikub ära paljusid, kes on ausad (Kr). Rumalat inimest kutsutakse liivis lehmaks (L, Ii, Ir). Kes peab ennast nii targaks, et on ainult enda pääle kindel, selle kohta üteldakse: ta toetub endale nagu härg sarvedele (Ii). Kui tehakse karuteenet või halba vastu enda tahtmist, siis nimetatakse seda liivis soku tegemiseks (Ii); keegi liivlane oli müünd ära punaseristi loteriipileti, mis oli hiljem võitnud 2000 rubla, ja ohkas: ma lasksin soku maha, lasksin asjast (~rahast) mööda (Kr). Kitse ja lamba erinevus on suur: kes kitse lüpsab, sellele sarv müksab (Kl, SjWied, LGr 363); lauged lambad elavad koos ühes laudas (L). Hobusest lähtuvad vanasõnad: kingitud hobusel keegi hambaid ei vaata (Kr); kui hobune on pandud juba aiste vahele, siis sõitjal ei ole enam vaja tark olla, vaid ainult ajada (Ii); tulisele hobusele piitsa pole vaja (Ii); kõrmele (~"heldele") hobusele pole kannuseid vaja (L, Ii). Suursööjat hurjutatakse: sööb kui hobune, töötab kui kukk (Sr); noored poisid on söömise pääle kui hobused (Kr). Vana inimese kohta, kes ei pea enam meeles, üteldakse: seda hobust ratsutab ja seda[sama] otsib (Ii). Kui keegi on teind midagi hullusti, üteldakse: selle üle peab ju hobune kah naerma (Ii).

Metsloomadest liivi rahvapärimsusis esikohal seisab hunt, kellest on olnud eespool korduvalt juttu. Uskumusest, et hunt võtab karjase

hääle, kui näeb teda esimesena, on kujunend ütlus inimese kohta, kel hää on ära, et ta on hunti näind (L); siimaani küsitakse lapselt, kelle hää on kähiseb: kas sa oled hunti näind (Sr), ilma et ütluse primaarset sisu enam mäletatakski. Samuti on sekundaarselt püsind elujõulisena ütlus: sellele mehele vaja anda hundipass kätte, las sõitku minema (L), ilma et ütluse algset kultuuriloolist tausta üldse teataks. Niihästi uskumus kui ka kõnekäänd on koos ütluses: susi on kade (Ii), vrd.: sa oled kade susi (Kr), kade nagu susi (Kr). Uskumus, et mainimine provotseerib maagiliselt kokkupuudet hädaohtriku hundiga, on põhjustand kõnekäändu tekkimist: kui hunti meenutatakse, siis hunt kuulakse ukse taga (L); kus hunti mainitakse, sääl hunt on juures (L); kui hunti “mäletatakse”, siis ta tuleb ~ siis ta on juures kah (Ii). Hundi elukombed ja loomus on sugereerind kõnekäändude ülekandu samasuguste inimestegi kohta: nagu hunt istub heinakuhja pääl – ise ta ei söö ja teist kah ei lase juurde (Ii); see oli nagu hundile punane mari – nagu käes, nõnda ka korraga ära söödud (Ii); me mõtleme nüüd, et köster on teda ära löönd oma sabaga niisama nagu hunt lammast (Ii). Vanasõnad hundist käsitlevad muuseas ka just hundi suhteid teistega: ise karjane – ise hunt (L); hundile ei ole vaja metsas teed näidata (L); mis hundi kurgus, see hundi perses (Kr); hunt heidab karva, kuid mitte meelt (L); lambale ei kasva hundi karva (L); hunt lamba nahas (Sr); elased kui hundid lambarõivais (V); hundi eest põgeneb, karu pääle kukub (L, Sr, Kr); jänese poob üles, hundi laseb lahti (L).

Hundi kõrval ei omistata karule peaaegu mingit tähelepanu – selge tõend, et karul pole olnud ka tegelikkuses kuigi olulist osatähtsust. Seda siiski mäletatakse, kuidas vanarahvas õpetand: kui karule pannakse peergudest tehtud korv pähe, siis ta seisab väga vaikselt paigal, sest tal on hirm, et võib tõmmata peerge silmi (Ii). Kui inimesel on hää elu ja kõik ääred-veered on vagad, siis üteldakse: elab nagu karu kõrvas; karu kõrvas olevat soe pehme vill (Sr). Ta magab nagu karu (Kr), on karust tuletatud ütluste hulgas tavalisim. Muist metsloomadest on isegi uskumusi üllatavalt vähe, vanasõnu mitte midagi. Kavalat inimest kutsutakse küll rebaseks (Ir), kuid selgesti on näha, et rebasele liivi algupärasest rahvatraditsioon ei ole olnud mingit keskset osa, millisenä esitab teda rahvusvaheline juturepertuaar. Rahvusvahelisest repertuaarist on jõudnud liivlasteni paar märkust ka võõramaiste loomade kohta: kui lõvile seotakse villane lõng ümber kaela, siis ta seisab vagusi pai-

gal, sest ta mõtleb, et seda lõnga ei saa kiskuda katki, kuna ta venib (Ii); ahv jääb ahviks, olgugi ka kuldse tooli pääle istund (L).

Vanasõnu lindudest on rohkem: lindu tuntakse ta häälest (Sr); kõigil lindudel on nina, s.t. nokk (Ii); lind, kes vara tõuseb, vara puhastab ka nina, *resp.* nokka (L); see lind, kes vara tõuseb, see nokka hõõrub (Ii); kes lind jookseb, see nokka hõõrub (L); küpsetamisvarrast juba voolib, kui lind veel metsas (L, Sr); üks lind ei tee suve, kui teine ei aita (L); üks pääsuke suve ei või teha (L); üks pääsuke suve [valmis] ei tee (L); üks pääsuke suve ei too (Ii); üks pääsuke ei või suve kätte tuua (V); parem tihane käes (~kotis) kui mõtus puu otsas (L, Ii, V, Kl, SjWied, LGr); parem tihane käes kui teder puus (Sr); parem varblane käes kui tuvi katusel (Pz, SjWied, LGr 320); vares varesel silmi ei noki (L, Ii); vares varesel silmi ei tao (Ii); ühele varesle liig palju, kahele liig vähe (L). Sellise kohta, kes õpetust ei võta kuulda, üteldakse: mis sellist ka õpetada – selline on vares pekstud, selline [s.t. samasugune ka] peksmata (Kr); selline on vares pestud, selline pesemata – must on olnud, mustaks jääb (Ii); selline on vares hautatud, selline hautamata (L); peksmise-redaktsioon näikse ununemisest tingitud sekundaarne moonutus pesemise-redaktsiooni asemele. Inimese kohta, kes ei tea, kuhu minna, mida teha ja alustada, üteldakse: see segab nagu kana takkude sees (Kr). Kui keegi on teind sellist, mida temast sugugi ei oleks oodatud, imestatakse: see tuli talle nagu pimedale kanale tera (Kr); sul on selline õnn nagu sõgedal kanal odratera (Ii). Muidugi võrreldakse iseäralikke inimesi eriliste lindudega: rätsep Štalt laulab nagu kukk sitahuniku pääl (Ii). Inimese kohta, kes midagi ei näe ega kuule, üteldakse: ta elas nagu mõtus (Ii). Mõtuseks kutsutakse ka saamatut inimest, kes ei oska midagi ära teha (L). Sellist pusa inimest kutsutakse ka käämriks (*kāmōr* = vusserdaja) ja öeldakse: käämerdab nagu kana takkude sees (V). Siin rannas on üks pisike lahja lind pikkade jalgadega, kutsutakse *īlbōks*. Nõrga ja kokukuivand inimese kohta üteldakse kah, et see on selline kui *īlbōks* (Kr); *nālgabus* (öökull) on lind ja inimese kohta üteldakse kah: sa oled selline kui *nālgabus* (Kr). Võõramaistest lindudest tuntakse paabut: tal on sellised jalad nagu paabukanal (V).

Muu loodus liivlaste tradeeritud vanasõnus ja kõnekäändudes kuigi paljut ei esine. Väärrib tähistamist, et siin kalurikülades kalad vanasõnu pole tekitand: ühe augu juures sa angerjat püüad, teist auku mööda ta pääseb ära (L); vanu liivlasi on pekstud ja kistud nagu verisoolas lesti (V). Ussidest oli juttu juba eespool, nüüd lisame

ütlusi putukaist: me töötasime nagu sipelgad öösel ja päeval, kuni saime omale enamvähem sõidetava tee (V); nõnda ei või elada nagu heinaritsikas aina lauldes (Ii); kirp, see on koera vara, kuid täi on inimese (~soldatite) vara (Kr); sääse vereimemisest kuradile vt. LRU II 160. Taimestikku käsitlevad ütlused: lagedal on silmad, põõsal on kõrvad (V); nagu metsas hüütakse, nõnda kajab (Kr); nagu metsas karjutakse, nõnda kõlab vastu (Ii); puu ei kuku ühe raiumise pääle (Sr); esimese raiumisega puu ei kuku (Ii); kus kiilu aetakse puu sisse, sääb puu lõhkeb (L); kuhu kiilu aetakse, sinna kiil peab minema (L); kus puud raiutakse, sääb killud pudenevad (Sr); väike känd kummutab suure koorma ümber (L); väike mätas kummutab suurt koormat (L, Sr); üks halg mitte kunagi ei põle (V); üks puuhalg ei põle (L); hirmuga inimene väriseb nagu haavaleht (L). Kui keegi kurtis, et ta on alati haiglane ja et tal tuleb vist noorelt surra, rahustas liivi emakene: see puu, kes kidiseb, see nii ruttu ei kuku (Pr). Kartuleid, mida küpsetatakse tuhas, me kutsume Robinsoni praeks, sest et ta neid üha on söönd meresaarel, kui ta laev läind hukka (L). Edasi on kartulist ja muist kultuurtaimedest vanasõnu: kartulil ei või viljapäid (~teri) oodata (V); kus odratera magab, sääb rukkitera ei või magada (L); õled ruttu *liesmõs akkõbõd* (hakkavad leegitsema) (L); kui vili pole külvatud, siis on kõige valgem leib (Kr), s.t. uudseviljast leib on valgem vanast viljast kuni sügisele rukkikülvini (Lnb); mitte üks roos ei ole ilma okkata (Kr).

Metallidest on ainult paar vanasõna: kõik ei ole kuld, mis hiilgab, resp. "paistab" (L, Ii, Kr, V); rauda on vaja taguda, kuni ta on kuum (L, Ii). Sama vähe käsitellakse nn. elemente: tuli ei ole lill (Sr); väiksest sädemest tõuseb suur tuli (L, Ii); väike tuli põletab suure metsa ära (L); kus suitsu, sääb sooja (L, Sr); kus on palju suitsu, sääb on vähe sooja (Ii); väljavalatud vett ei saa enam kokku *sasmellõ* (ammutada) (L); väljavalatud vett ei või saada enam tagasi (Ii); ennem ei või vana vett välja visata, kui uus pole veel sees (V).

Liivi rahvatraditsiooni loond ja kannud mõtteviis ei armasta ega oskagi hästi abstraheerida. Keeleliselt abstraktsõnade tuletamine ja tarvitamine on liivis abitu ja haruldane. Selleks rakendatakse muuseas päev-liitsõna ja tõlgitsetakse näit. tervist konstruktsiooniga "terve päev" (*tiera-päva*), aga juba vanadust nõnda enam ei väljendata, vaid kõneldakse pluraalselt "vanust päevist", kuna näit. julgust, mehisust, vastutust, kõlblust ja nendetaolisi abstraktsioonide liivi keel üldse ei tunne. Muidugi ei baseeru siis ka liivi rahva-

eetika ega väärtusteadvus niivõrd ideel ega printsiibil, ammuigi mitte mingil kategoorilisel imperatiivil, vaid tegelikust elust õpitud kogemusel, vaatlusest ja jälgimisest järeldatud võrdlusel, omaduste ja iseloomujoonte relatiivsel hinnangul kunstipäraste kõnefigureidega. Neid vanasõnusse vormund kõnefigure me ei tohi ometi käsitleda ainult esteetiliselt või massipedagoogiliselt seisukohalt, vaid nendes on leidnud oma jäädvustuse ka omaaegse mõtteviisi konkretism ja endisaja inimese elukäsitlus ehk moodsas sõnastuses maailmavaade. Kaks suurt ala paistab silma, kust on ammutatud kõige rohkem tähelepanekuid nii-ütelda elutarkuseks ja kust on lähtunud ellusuhtumise mõõdupuude ehk kriteeriumide valikul: need on inimene ise ja teda ümbritsev loodus.

Inimese juures eriti just ihu ja hinge seos on olnud läbi aegade mõistatuseks, millele inimõtte on otsind alatasa lahendust. Primitiivne mõtteviis on kujutelnud hinge või hingejõudu kätkevat igalpool kehas, elundeis ja eritisis (vrd. LRU I 14). Hiljem on selt-sind kujutelm pääst kui mõistuse ja aru, südamest kui tunnete keskusest.

Keha- ja elundhinge liivlaste usulises teadvuses otseselt enam ei kujutelda, vaid hing on ihust iseseisvund. Ometi kajastavad mitmed keelelised väljendid sekundaarselt veel vana arusaama hingest eri kehaosades. Eriti rohkeid ütlusi on ühenduses pääga: kui ei ole tarka pääd, siis hoia jalad kerged, *resp.* kärmad (L); pääga müüri ei või puruks joosta (Ii); ära jookse otsaga seina (Pz). Hoolimatu inimene ütleb mõne äparduse puhul: selle üle mu pää ei valuta (Kr), s.t. ei kahjatse (eestis sellisel juhul kõneldakse pää asemel südamest). Inimesele, kes puha unustab, üteldakse: sul on selline pää nagu kamapang (V). Kõrk ja upsakas inimene on "suurpää" = *sur-pä* (lvÜ), põikpää on liivis *dora-pä* (Ir), toga ehk tainapää on liivis *toigõ-pä* (L) ~ *oga-pä* (Pr). Lätlasi kutsutakse pottpäädeks = *pot'a-päd* (L, Ii); neil olevat potid päade asemel (L). Edasi on tavalised ütlused: see on tehtud rumalast pääst (Kr); joomise pääs [s.t. joobnult] nad sellele sugugi ei mõtelnud (Ir); sul ei ole luba oma pää pääl [s.t. omapääd] midagi teha (Kr). Pää eufemismina tuttav on täidepott = *teid-pot'a* (lvÜ), mida tarvitatakse söimukuks ja tülitsemisel: pane talle üle täidepoti (Ii). Kui inimene hommikul üles tõustes hakkab kohe tülitsema, siis üteldakse: ta on tõstnud perse ennem üles kui pää (Pr).

Suul on ennekõike seos sõnadega: mida suu teenib, selle selg võtab vastu; mis suu teenib, selle selg maksab kinni (Kr); küllap

selles ütluses kajastub ihunuhtlus peksuna seljale. Sõnadega suurustajat pilgatakse: suuga Riiga, tööga ahju taha (Ii, V). Oskamatut ja saamatut hurjutatakse: ei suu juures, ei käe juures (L). Hädaldajat ja argpükski, kes kutsub aina jumalat ja Jeest appi, õpetatakse tögades: keera suu metsa [*resp.* kirde] poole ja karju: tule päästma! (Pr). Ehmatust ja imetelu väljendab ütlus: suu jäi laiali (lvÜ).

Eestis tuttava ütluse “hinge välja võtma” asemel üteldakse liivis: kas sa tahad meil kurgusõlme välja kiskuda? (Pr).

Hammastele omistatakse edvistamise, keelepeksu ja pilkamise funktsioone: tüdrukud hirvitavad hambaid (Kr); Anni mõistab hästi hambaid hirvitada (Sr); las nad jahvatagu oma hambaid [s.t. klatšigu], kuni nad kuluvad ära (Ii); oi, kuidas ta ihus hambaid minu päale (Ii); tögamist ja pilkamist tõlgitseb ütlus “hamba päale võtta” (Ii, Ir, Kl); kes teisi läbi naerab, see on hambamees = *ambõ-miez* (V, vrd. läti *zobotajs*). Kes teisi pilkab, sellele vastatakse: sul on nagu koeral pikad hambad (V). Vaikides valule vastupanu väljendatakse ütlusega; tal valutand küll mis hirmus, kuid ta kannatand hambaid kokku hammustades (Kr). Läbimärja kohta üteldakse: hamba all kah ei ole enam kuiva (Pr). Usundilooliselt huvi pakuvad ütlused ühenduses hammaste tulekuga lapsele ja piimahammaste kukkumisega: kui lapsel hambad kukuvad välja, siis üteldakse, et hiir on läind läbi tara (~ vedand sitta, *resp.* sõnikut) ja jätnud mulgu lahti (Pr).

Kui pää mõtleb ja suu ütleb, siis silma funktsiooniks on nägemisega hinge informeerida: mida silmad ei näe, selle süda unustab ruttu ära (L); teise silmas on kerge puru ära näha, kuid enda silmas palki ei või näha (Kr); venna silmas pindu näeb, enda silmas palki ei näe (V); kui ei tee silmi lahti, siis teeb rahapunga lahti (L); kui silmad hoitakse kinni, siis pung tuleb teha lahti (Ii). Kui keegi vaatab üksisilmi teise päale, siis see küsib: kas mina olen söönd su isa ära, et sa minu päale nõnda vaatad? (V). Taipamatu inimese kohta üteldakse, et tal on silmad kinni (Ii), sumab kinniste silmadega (Pr); kes aga taipab ehk hakkab “aru saama”, selle kohta üteldakse liivis: tal on jäänd [*resp.* läind] silmad lahti (Kr, Kl); papil kukkund nagu soomused silmade päält ära (Kr 67). Põnevil ootamist väljendab ütlus: kõik ootavad silmad laiali (L) ~ ta ootab laiade silmadega (Ir). Joodiku kohta üteldakse: silmad pungil pääs (Sr). Pimedast varieerub vanasõna: pime sõgedale ei või teed näidata ~ pime pimedale ei või teed näidata – siis nad mõlemad kukuvad auku (Ii) ~

pime näitab pimedale teed, kuni mõlemad kraavis (Kr). Ka sõimusõnana esineb pime: ah sa sõge, kuidas ma lõin jala ära (Ii); ah sa sõge, kuis valutab (Ii); ah sa sõgeparm!

Selle kohta, mis on tehtud teadmata, s.t. ette kavatsemata, üteldakse: see on tehtud pimedast pääst (Kr).

Kõrva ulumisest oli juttu juba eespool (vt. LRU II 24), kõrva kuulmise-funktsioonile erilist tähelepanu ei omistata; ainult seda üteldakse terase kuulja kohta, et tal on hiirekõrvad (L); suure lärmi puhul hoiatatakse, et kõrvad kukuvad kinni (Kr); kel ei ole hinge- rahu, sel arvatakse kirp kõrvas olevat (Ii); suure häbi puhul rõhutatakse: ta punastas kõrvadest saadik (Ii). Muidu on näo kohta tähendusrikas vanasõna: inimese palet nähakse, kuid mis inimese sees on, seda ei nähta (Pz, SjWied, LGr 320). Ninast on samuti tähendusrikas ütlus hingeelu kohta: kui sa saad enne vihaseks, siis ma hammustan sul poole nina ära, ja kui mina saan vihaseks, siis hammusta mul pool nina ära (Kr). Kuklataguse sügamist vt. eespool. Eesti ütlusele “üle pää-kaela” vastab liivis “üle kaela”: nad jooksid appi üle kaela kukkudes (Ii). Kui küsitlesin suurpere-mõistet, siis seletati ühe vanamehe kohta: tal on palju lapsi ja lapselapsi ja kõik on temal kaela pääl (L), s.t. talle koormaks elatada.

Muudest kehaosadest äratav erilist tähelepanu käe eetiline funktsioon: käsi kätt peseb – ja mõlemad saavad puhtaks ~valgeks (L, Ii); üks käsi teist kätt peseb (V); mis kura käsi teeb, seda hää käsi ärgu teadku (V). Harmoonilise kooselu kohta üteldakse: nad elavad nagu kätt andes (Pr), me elame nüüd kõik käest kätt koos (Ii). Rahapuudusel üks eideke ohkas: mis võib teha, kui ei ole käe juures (Pr, vrd. eestis “käepärast”). Jultund inimese kohta üteldakse: tal ei ole häbi mitte sõrme pääl kah (Kr). Kel sõrmeotstes on triibud nahas ja ümargused rõngad, sel inimesel pidavat olema hää mesilasõnn (V). Jala kohta on maagilisele mõtteviisile iseloomustav kokkupuute ja ülekande uskumus: kes astub teise jala pääle, see saavat häbi või pidavat teist paluma; kes astub tüdrukule jala pääle, saab pulma (V). Vanasõnu jalust on ainult paar: loom komistab nelja jalaga, miks siis inimene kahe jalaga ei või komistada (Ii); kes varba otsa pääle vaatab, see kaugele ei näe ja kukub kergesti (Pr). Hirmuga või kiire rutuga jooksmise ja põgenemise kohta üteldakse: ta andis jalgadele teate (Ii, Kl) ~ tegi jalad lahti (Ir, Kr, Pr) ~ pani jalad lahti ja koju minema (Pr) ~ ta pannud niipalju eemale, kui palju jalad teda kannud (V) ~ poiss teind oma labad lahti ja lasknud toa juurde, kuipalju küüned vaid kannud (Ii Set). Kui joostakse huupi

ilma põhjuseta või nõnda umbropsu pilla-palla, et pole aega vaadata, kuhu jalad satuvad, siis üteldakse: ta läks silmade pääle sadades, s.t. kukkudes (Sr, Ir).

Ka ütlused nahast osutavad iseloomu ja hingeelu erilisele kalla-kule: mul on nii paks nahk, et kannatan kõik ülekohtu ära (Pr); meil on nii paks nahk nagu silgul (Ii); ta ju teab, mis meil on naha vahel (Ii), s.t. sügeleb, *resp.* südametunnistusel kipitab. Õiglase ja puhta südametunnistusega inimese kohta üteldakse: tal ei ole midagi naha vahel, mis on, selle ütleb välja; kelmi kohta aga üteldakse: oh, sel on (palju) naha vahel (Ii). Siseorganitest kõige tavalisem hinge asupaigana on süda, mida on käsiteldud juba eespool ühenduses südametunnistuse-probleemiga. Nagu eestis ütlus “kops üle maksa läind” osutab elundi-hinge-kujutelmale, nõndasamasugust arusaama kohtame liiviski: kui inimene on vihane, siis üteldakse, et kopsud (nüüd) tõusevad (Pr). Ka põrna peetakse hinge asupai-gaks, kust hing lahkub lämbumisel või minestamisel: kui lämmatus või kramp tuleb pääle, siis põrn läheb kokku; mõni annab või sool-vett sisse – siis läheb jälle üle (Kr). Köht ehk “magu” = *ma’g* (lvÜ) kõrvutatakse pää ja suuga: väike õlu on mao pärast (s.t. kõhu jaoks), kuid suur [*resp.* kange, vägev] õlu on pää pärast (L); [joodik] võtab suutäie, kuid joob kõhutäie (Sr). Suure naeru puhul kõneldakse kõhu värisemisest (L, Ii, Pr) või valutamisest (Sr, V) ja kõhu [kätega] kinni haaramisest (Kr). Kui söögilaual tõsteti mulle kalu, siis pere-mees õpetas perenaist: anna talle kolm, et köht ei valutaks (Sr). Küsitelul seletati: kolm on vaja, siis köht ei valuta; kõiki asju peab olema kolm, siis on hästi – kolm lesta, kolm pruuti, kolm peeretust (Ii). Väga huvitav on söömise oletatav mõju südamele, seda tõlgit-seb ka eesti ütlus “südame kinnitamisest”; kui külalised ei tahtnud süüa, siis paluti neid ikka, et võtku nad kasvõi raasukegi, võtku mõni suutäis, sidugu süda raas kinni (Pr) ~ seo vähemalt südagi kinni, kui sa süüa ei taha (Pr). “Leiva luusse laskmist” tõlgitseb liivis ütlus: las söök mingi ümber naba (L).

Söömine on igapäevases elus niivõrd oluline toiming, et selle kohta on kuhjund palju ütlusi: nad vitsutavad süüa (Pr); nad söönd ja lakkund sõrmi – nii magus olnud see supp (Kr 33); nad söönd, mis ägiseb üha (Kr); ta söönd mao nii täis nagu märsi ~punni (L); ta sööb nii, et ila jookseb (Kr); nüüd ma söin nagu oma isa pulmas (Kr); sa sööd nagu hauakaevaja – viskab üha, viskab üha, nii et keegi muu ei saagi seda lusikat (Pr); sa sööd nüüd nii kaua, et mets hakkab ümber kasvama (V); see sööb, et mets kasvab ümber (Sr,

V); sa sööd niipalju, et magu paugub lõhki (V); sööb nagu suur Poušõl Pētõr (V).

Kes ei oska lesta õieti süüa, selle kohta üteldakse: sööb nagu maamees, *resp.* lätlane (Ii Lnb 53). Isuta söömise ehk mugimise kohta üteldakse: sööb pikkade hammastega (Ii). Teenistusetä jäänd noormees ohkas: kui süüa ei saa olema, siis ma loen hambaid (Kr). Kes ei taha süüa, mida pakutakse, sellele üteldakse: kui süüa ei taha, siis lusikaga vastu otsa (L); mida tühjemaks perse jääb, seda enam maitseb söök (V); söö kive, kui sul kannud kasvavad (Sr). Kui toit on liiaks tuline, siis üteldakse, et puud ei ole kastetud (Ii). Kui ei teata, mida teha või mida valida, siis küsitakse: mis me nüüd teeme – kas küpsetame või keedame (Ii). Edasi käsitlevad söömist metafoorsed vanasõnad: kel ei ole nuga, see las söögu küünega (L); mis hästi maitseb, see ruttu lõpeb (Ir); mida enam sööb, seda enam tahab (L); söömakäsi on pikk (Ii) ~ söömakäed olevat pikad (Ii); magusam on kodukooruke kui külaleib (V); külatoidust jätkub ainult koduväravani (V); parem on omaenda leiba süüa kui teise käte pääle vaadata (Kl, SjWied, LGr 306); mis sa potti paned, sellesama kastad välja (V); igaüks ju oma lusikat puhub, kui ta sööb (Ii); pärast söömist lusikas enam ei kõlba (Ii); ärasöödud leiba on raske teenida (L); ärasöödud kanikat on raske tagasi saada (Sr); kui hiir on ära söönd, siis jahud talle on mõrudad (Sr); leivad-võid on väga hääd, oi sool-leib on veelgi parem (Ii); vaata ette – ära rüüpa tulist rokka, *resp.* suppi (Kr); kes tulist rüütab, see suu kõrvetab (Kr); tulise, *resp.* kuuma supiga põletatakse suu ära (Ii). Kui inimene on teind midagi halvasti ja pärast ise kahjatseb, siis üteldakse: kes kuuma suppi sööb, see alati kõrvetab suu (Kr) ~ millist putru sa oled keetnud, sellist pead ka sööma (Kr, Pr). Üks liivi noormees kaebas mulle enda tegude pääle: putru ma olen keetnud küll nii, et vaevalt jaksan süüa, kuid pole midagi parata – vaja teha kõik nõõbid lahti (Kr).

Kuigi liivis on söömise kohta palju ütlusi ja vanasõnu, siis ometi neil pole usundilooliselt peaaegu mingit tähtsust. Seedimise tõlgitsemiseks liivis oskussõna ei ole. Söömise kohta väidetakse küll üldiselt, et see annab jõudu, kuid seda jõudu käsitletakse moodsalt füüsilisena, mis mõjub tervisele, mitte hingele; ainult seda teati läbi udu, nagu tegevat nälg inimese hulluks (L). Et söömine on olnud muiste omamoodi sakraalne toiming ja et toiduga inimkehha tulnud jõude on usutud mõju avaldavat ka hingele, seda võime kaud-

selt siiski järeldada käskudest ja keeldudest toitude valmistamisel ja söömisel.

Hoopis elujõulisemana on püsind hingeusk ühenduses sülje, kuse ja väljaheitega, mis arvatakse säilitavat maagilise seose inimesega ka pärast eritamist. Sellepärast kõik eritused, samuti ka küüned, juuksed ja muud karvad on tähtsad nõidumisvahendid, milledega kantakse üle vastava inimese hingejõudu, eriti arstimiseks, armu manamiseks või vastaste kahjustamiseks. Rahvusvahelistes muinasjuttudes on kätketud juuksekarvadesse isegi kõik kuradi üleloomulik jõud (Ii 17, Kr [141*], V 91° – Mt. 461).

Kel karvane rind, seda peetakse õnnelapseks. Üldse karvase lapse kohta, olgu poiss või tüdruk, üteldakse: see on selline karvane – see saab rikkaks (Ir < Ii Lnb 269).

Selle kõrval tõlgitseb sülgamine ka meelepaha ja halba tuju mõne äparduse puhul: ta süljand küll tulist, kuid midagi pole aidanud (Kr). Isegi seda teatakse, et vanasti tülitsejad süljand üksteisele suure vihaga näkku (L, Pr), püüdes seega vastast oma meelevalda alla. Seevastu kusi johtub sageli just ülemeelikult hääst tujust: ma naersin niipalju, et kusun püksid täis (Kr); nad hakkasid nii ilusasti tantsima, et ma peaaegu püksid täis kusun (Kr 35).

Kui kustakse ja siis ei peeretata, siis see on niisama nagu pulmad ilma muusikata (Kr). Peeretamise ja väljaheite seosest hingeusuga oli juttu juba varem.

Halva inimese kohta üteldakse *paskil'* (lvÜ). Halva tujuga hüütakse või söimatakse alatasa: ah sitta kah, saagu mis saab (Kr); elu on nii hää, et situ pükstesse (Ii); ah situ talle pääle (Kr); situ talle persesse (Pr); Matild, sa võid minna sitale (Kr); kas minu piip on sulle sittuda? (Ii); see pole kunst – magada lahti silmi ja sittuda ase täis (V); tüki (“poe”) persesse (Kl); sa võid minna Skrunnda-linna koe-rasitta korjama ~laotama (Ir, Pr); kus see Skrunnda asub, ei teatud (Pr); arvati, et Leedumaal (Ir).

Nagu süljega, nii taotellakse muidugi ka väljaheitega vastase oma mõjuvõimu alla saamist või vastava olendi hingejõu ülekannet teisale. Suure hirmu ja ehmatuse puhul juhtub ka sageli, et “püksid sitta täis” (lvÜ).

Eriti elavana on püsind hingeusu seos arusaamadega magamisest ja unest. Et uni tähendab inimese sattumist mõne võõra jõu võimusesse, sellele vihjavad rahvusvahelised motiivid pikemaajalise une pealenõidumisest (vt. LRU III 53).

Liivi eideke pidas täitsa usutavaks ja võimalikuks, et inimene võib magada läbi kogu talve nagu karugi, ja seletas ühest vanamehest: nagu ta ühel päeval oli pannud magama, nõnda ta magas kogu sügise (Pr).

Võõra kahjustava jõu sissetungi kehha kujutellakse ka ütlusega haige kohta just "magab haige" (lvÜ). Et aga teiselt poolt magamine tähendab ka inimese enda irdhinge lahkumist kehast, sellele osutavad muistendid hingeloomast ja ümberpööratud kehast (vt. LRU III 88 jj.).

Norskaja kohta üteldakse: kuule, kuidas see õmbleb saapaid – veab traati läbi niikui (V); ligemal küsitelul selgus sellise ütluse baasina uskumus, et inimese hing käib siis teisel saapaid õmblemas, kui magaja norskab. Kui viskaja ei taba märki, siis üteldakse: sul on käsi ära magatud (L); ka sellise ütluse lähtekohaks peeti uskumust, et magades inimese oskused ja võimed kaovad nagu kuhugi ära ega tule ärgates alati kohe tagasi. Kõige tihedamas seoses hingeusu ja maagilise mõtteviisiga on unenäod, mida kujutellakse sama realiteedina nagu ilmsigi nähtut. Unenägusid peetakse just tõenduseks, et magaja hing liigub ringi ja puutub teistega kokku, millest järeldatakse siis mitmesuguseid ennustusi. Ka seletatakse unenägu teise inimese provotseerituks: kui sa näed kedagi inimest unes, siis tuleb arvata, et see inimene mõtles sinu päale (Kr). Edasi arvatakse: unes nähakse seda, millest päeval kõneldud; kui päeva jooksul midagi ei räägita, siis und kah ei nähta (V); kui nähakse öösel und, siis ei tohi ta keerda teisele küljele, sest siis ununeb hommikuks kõik ära (Kr); kui nähakse midagi unes enne keskööd, siis see juhtub esimeses poolaastas; kui nähakse pärast keskööd, siis see juhtub aasta teisel poolel (V). Kui keegi küsib, mida sa unes nägid, siis vastatakse talle: ma nägin unes, et kassi munad põlesid ja ma viisin suuga vett päale (V) ~ ma nägin unes, et kassil munad põlesid ja üks tüdruk (~noormees) kandis suuga vett päale (Ii). Unenägude uskumine on Liivi rannikul täitsa üldine, ja nende seletamisest võetakse hoolega osa; paljudes peredes on ka unenägude raamatuid lätikeelsete seletustega.

UNENÄGUDE SELETUSI

Kui sa näed unes tüdrukut, siis sa mõtled naisevõtmisele (Kr). Kui sa näed unes tüdrukut pruunide silmadega, siis sul on igalpool õnne ja kõige suuremat armastust (Kr).

Kes näeb unes naisi, et nendega “elab” [suguliselt koos], selle üle tulevad halvad kõned, *resp.* klatš (V).

Kui sa unes magad tüdruku voodis, siis sa saad pulmi ja hää ilusa pruudi (Kr).

Kui unes nähakse last või tegeldakse temaga, siis tuleb suur mure (V).

Kui öösel nähakse surnuid unes, siis tuleb halba ilma; ja kui need veavad valgete hobustega heina, siis tuleb lund (V).

Kui antakse unes midagi surnule, siis sureb keegi sugulane (V).

Kes näeb unes, et ta palju situb või oksendab, sel tuleb mõne inimesega tülitsemist või riidlemist (V). Kui unes nähakse, et situ-takse, siis midagi ära kaotatakse (V). Kes unes töötab sitaga, *resp.* sõnikuga, see saab palju raha (Kr).

Kui öösel unes suudeldakse üht tuttavat tüdrukut, siis saadakse selle tüdruku käest kiri (Kr). Kui unes suudeldakse pruuti, siis tuleb pruudiga tüli (V). Kui suudeldakse unes mõnel vanainimesel kätt, siis saadakse kingitus (Kr).

Kui unes naerdakse, siis ilmsi tuleb nutmist (V).

Kui öösel nähakse tantsimist, siis tuleb tuult (V). Kui öösel unes tantsitakse, eriti veel surnutega, siis tuleb tuult või tormi (V).

Kui süüakse unes kooki, siis saadakse riieldud (V). Kui keegi näeb unes, et ta küpsetab kooki või saia ja annab teisele inimesele, siis ta saab selle inimesega tapelda või riielda (V).

Kui unes nähakse, et juuakse õlut või viina, siis tuleb sula ilma (V). Kui unes nähakse, et juuakse õlut, siis hommikul on vihma; talvel võib õhtul külmetada kuipalju tahes, aga kui öösel nähakse unes, et juuakse õlut, siis hommikul on pehme ilm (Kr).

Kui sa unes sõidad ja kukud ümber, siis sa kaotad oma koha (Kr).

Kui sa näed, et sa ise raudteel sõidad, siis on sul teekäik ees või uus koht (Kr).

Kui lennatakse unes mööda õhku või istutakse õhulaeva sees, siis saadakse mõni hää sõnum (Kr).

Kui sa näed unes, et sa saad kirja mõnelt tuttavalt, siis sa lähed selle inimesega tülli (Kr). Kui sa saad tüdruku käest unes kirja, siis üks tüdruk sind armastab nõnda, et sa ise ei tea (Kr).

Kui sa näed unes, et sa ujud meres, siis sul saab olema õnne (Kr).

Kui nähakse unes palju võrke, siis on pikk teereis ees (Kr). Võrke näha või neid laotada – pikk reis ees (Kr).

Kui sa unes näed, et ostad või leiad püssi, siis sa saad oma kätte selle tüdruku, kelle pääle sa mõtled, see armastab vastu (Kr).

Kui sa unes saad kingiks uue kasuka, siis tuleb uus hää koht; kui poolpeetud kasuka, siis tuleb kehv koht; kui sa saad vana katkikistud kasuka, siis tuleb suur kaotus ja sellest kohast, kus oled praegu, jääd ilma (Kr).

Katelt unes lõhkuda tähendab surma (Kr).

Laulatussõrmus ära kaotada või murda – surma, suurt vihavaenu ja õnnetust (Kr).

Kui sa unes punud õitest pärja, siis sul tuleb selge hää elu (Kr). Pärja surnuaiale viia – oma pruut või peigmees kaotada (Kr).

Kes kisub unes särgi katki, see jääb vaeseks (Kr).

Kui kängitakse unes uusi kingi jalga, siis saadakse uuele hääle kohale (Kr).

Kes ehitab unes laeva või sõidab selle pääl, see saab ärimeheks ja läheb rikkaks (Kr).

Kui öösel unes nähakse, et hobused lõhuvad, siis tuleb tuult; kui on valged hobused, siis tuleb lumetuisku; kui on mustad hobused, siis niisama on tuult (V). Kui öösel unes nähakse, et valgete hobustega veetakse heina, siis tuleb hommikul lund; kui surnud veavad valgete hobustega heina ja hobused *putiit'õböd* (raputavad) siis tuleb tuult ja lumetuisku (V). Kui öösel nähakse unes, et veetakse valgete hobustega heina, ja kui nähakse enne keskööd, siis tuleb enne poolt nädalat lund; kui nähakse pärast keskööd, siis tuleb lund tagumises nädalapooles (V).

Kui unes nähakse palju valgeid lambaid, siis tuleb lund (V).

Kui sa karjatad unes sigu, siis sa saad kuulda halbu kõnesid, *resp.* keelepeksu (Kr). Kui nähakse unes palju kirjusid põrsaid, siis tuleb palju halbu kõnelusi selle kohta, kes seda unes näeb (V).

Kui nähakse unes mesilasi peret heitvat ja nägija ise riisub seda peret, siis sel inimesel sel aastal tuleb tulekahju ja ei saa päästma mitte keegi (V). Kui nähakse unes mesilasi peret heitmas, siis nähakse tulekahju, ja kui neid ise riisutakse kokku, siis tulekahju tuleb iseendal (V).

Kui öösel unes nähakse palju kalu, eriti veel silke ja kilusid, siis on palju külma (V). Kui öösel unes nähakse kalu või veetakse lesta-vörku, siis tuleb palju külma (V).

Kui öösel nähakse unes, et tehakse tööd vilja kallal, siis on palju kalu hommikul (Kr).

Kui nähakse, et pannakse (“külvatakse”) kartuleid või võetakse neid, siis tuleb palju nuttu (Kr). Kui unes külvatakse herneid, siis tuleb rahet (Kr).

Kui nähakse unes suuri ilusaid magusaid õunu, siis saadakse mõni hää kink; kui nähakse, et õunad on väiksed ja hapnend, siis tuleb kaotus, *resp.* ebaõnn (Kr).

Kui unes sööb palju marju, siis saab nutta (L).

Kui unes nähakse, et saadakse kingituseks ilus roos, sinise siid-lindiga ümbert seotud, siis saadakse armastatud ühe ilusa hää tüd-ruku poolt (Kr). Roos unes tähendab halba: kollane roos – tulekahju, must roos – surma (V).

Tuletukid unes tähendavad raha (L).

Kui nähakse unes vihast pikset müristamas, siis tulevad vihased valitsejad või vihane sõda (V).

Et demonstreerida liivlaste mõtteviisi unenägede tõlgitsemisel, esitan paar seletust eidekeselt, kelle poeg Anton oli olnud kolm aastat sõjas ja kosind koju tulles vastu isa tahtmist vaese lese las-tega, aetud siis isa poolt kodutalust välja ja surnud kahe aasta pärast:

UNENÄOD SURNUD POJAST

Ma nägin unes, et Anton tuli koju. Viis parmu seisid tal otsa ees, kolm koos, kaks vähe eemal üleval. Ma pühkisin poja otsaesist käega ja ohkasin, kui raske lapsel küll on olnud, sest parmud ju ham-mustasid. Pärast Antoni surma ma mõtlesin: need parmud olid need viis rasket aastat Antoni kallal enne surma.

Teinekord ma nägin, et Anton tuli Vānta-linna poolt ja tahtis minna merekooli poole Ire-külas, näost nii kahvatu, et minul hakkas hirm. Minu arust olid säääl merekooli taga nagu röövliid ja ma palusin Antonit väga, las ta jäägu minu juurde. Kuid Anton läks ometi – ja vaat surigi sinna, sest säääl ju see surnuaid on.

Kõige ilusam unenägu oli see, kui surnud Anton tuli kord minu juurde ja andis mulle endist viisi pehme ja maheda häälega südam-likult andeks kõik selle, et olime ta vastu halvad ja ajasime talust välja. Anton seletas, et temal tunduvat taevas siis üsna hästi elada, kui mina maa pääl hoolitseksin ikka edasi ta naise ja selle laste ette. Noh, eks ma siis ole ikka viind kah neile salajas kõike kraami, nii et vanamees ei saaks teada, sest muidu ta lööks mu vihaga maha (Kr).

Suhtumine loodusesse tunnukse liivlaste juures püsind kaunis primitiivsena, kus loodusteaduslik klassifikatsioon ja vahetegemine näit. elava ja elutu või loomade, lindude, taimede jne. vahel ei mängi olulist osa. Isegi kool ega kirik pole suutnud kõigutada vanema sugupõlve liivlaste animistlikku või animatistlikku maailmavaadet, mille kohaselt kõik loodusnähtused ja olendid on hingestatud ja võrdsed, olgu need tähed või pilved taevas, kivid või lilled maas, kalad või merivaik vees jne. Kõigisse inimene suhtub kui omataolisesse, kes on varustatud samaste võimete ja tarvetega, mis inimene ise. See on tavaline lapse suhtumine ümbrusesse, mis on püsind läbi aegade ja jääb ikka püsima. Sellist üldnimlikku lapse suhtumist suurepäraselt väljendab mälestus tõesti sündind loost, mis dikteeriti mulle 21. juunil 1922, kuid mis tüübilisena sobib kajastama mistahes aegade lapselikku elutunnet ja mõtteviisi üldse.¹

“ÜKS HAIGE PART” (S. 239)

Ükskord Kuolka-külas eland kaks parti. Nad eland mitusetu aastat. Ükskord nad pidand nõu, et vaja oleks Saaremaale minna. See olnud kevadel, kui nad pidand nõu. Siis nad kõnelnud, et lapsed tuleb kah veel siinsamas välja haududa, ja kui lapsed saavad suureks, siis sõidame [Saaremaale]. Nagu kõneldud, nõnda tehtud. Ema hakand mune kandma [= munema] ja lapsi hauduma, isa süüa juurde tooma.

Tuli sügis. Lapsed olid üles kasvand. Ainult väga kurb oli isal ja emal, et üks laps oli haige. Seda haiget last nad ei saand ühes võtta. Ema küll tahtis kaasa, kuid isa ütles, et ta on haige, las ta jäägu maha. Ja haige laps ise tahtis siia jääda. Nõnda nad kõik läksid ära eemale, tema jäi üksinda siia.

Väga kurb oli temal ja igav. Siis tulid muud pardid ja küsisid, mis tal on viga. Tema ütles, muud on läind ära eemale, ainult tema üksi on jäänd haigena [siia]. Siis muud pardid andsid talle süüa, ja temal hakkas väga hästi minema. Nõnda veel kaua aastaid üks part, kes lennata ei saand, oli Kuolka-külas. (Part eland üle talve laudas, vana Veid söötnud teda). – Kl 21.

¹) Olen katsetandki korduvalt jutustada seda lugu lastele – ja aina see on vastand nende hingeelule ja arusaamadele nii täielikult, et kõiges oma lihtsuses ja igapäevasuses see on meeldind lastele väga ja osutund just laste juturepertuaarile sobivaks.

Iseäranis elujõulisena läbi aegade on püsind üldinimlik kujutelm loomade, taimede jne. kõnevõimest, mida kajastavad mitmed rahvusvahelised muinasjutud (Mt. 670–672) ja muistendid: vanasti kõnelnud kõik loomad (Sr); vanal ajal kõnelnud puud ja loomad (Kr). Maagiline mõtteviis on kontsentreerind loomade kõnevõime tavaliselt kas aastaaegade pööripäevale või aastavahetuse tähtpäevale: jõuluööl hobused kõnelnud; vana hobune ütelnud noorele, poiss pannud päale suure koorma ja peksnud teda niipalju, et kõik luud [valutand], nii suure koorma [teind], et ta pole jõudnud ära vedada (L 46° = Mt. 670).

LINDUDE JA LOOMADE KEEL (Mt. 670)

1) Ükskord olnud üks peremees, kes mõistnud lindude ja loomade keelt. Kui ta läind talli, siis ta kuulnud, kui hobused kõnelnud omavahel, et poisid ei andvat süüa, väga palju ajavat ja löövat. Lehmad taas kõnelnud, et tüdrukud andvat ka vähe süüa ja talitavat halvasti. Peremees ise eland väga hästi nende loomadega. Nüüd peremees seda teades läind tuppa ja riielnud poiste-tüdrukutega, miks nad teevad nõnda. Ja poisid-tüdrukud kõik imestand, kuidas peremees seda võib teada.

Ei tea, kuidas see perenaine saand teada, et peremees mõistab linnukeelt. Nüüd perenaine iga päeva ajand päale peremehele, las see talle õpetagu seda linnukeelt. Kuid peremees pole tohtind õpetada, sest et siis ta pidavat ära surema, tema üksinda võivat mõista seda keelt. Kui nüüd perenaine väga palju ajand ta käest, las ta ütelgu välja seda keelt, nii et peremehel pole olnud rahu, siis ta mõtelnud: “Ükskõik, ma ütlen ja siis ma suren ära.”

Ühel päeval ta istund nii kurvalt toa ees sellises mures ja mõtelnud, et tal kohe tuleb surra. Noh, mõteldes nii iseendamisi, ta kuulnud, et hakkavad kõnelema kanad – tal olnud kolmkümmend kana ja üks kukk. See kukk ütelnud, kahju olevat küll: hää peremees, hästi söötvat ja loomadega hästi elavat, kuid nüüd ta pidavat minema hukka sellepärast, et naine kõike tahab teada. “Siis kui ta sureb ära, meil küll enam nõnda hästi ei lähe. Ma tema asemel küll nõnda loll ei oleks. Mul on kolmkümmend naist ja ma neid kõiki hoian ja valitsen – ja temal on üks naine, üksainus naine, ja ta ei või seda valitseda!”

Kui nüüd peremees teda kuulis, siis ta sai rõõmsaks ja läks tuppa. Ja kui nüüd naine taas hakkas talle päale ajama, ütelgu seda,

kuidas võib loomade keelest aru saada, siis mees võtnud peksnud naist ja ütelnud, tehku oma tööd ja ärgu tahtku teada seda, mida tal pole vaja teada. Pärast seda naine mitte kunagi enam pole tahtnud teada linnukeelt, ja peremees jäänd ellu ja eland veel pika ea ja olnud loomade vastu väga hää. – Ii 54.

2) Ükskord olnud üks metsaisand ja temal olnud kaks koera. Ja nüüd ta läind jahile metsa. Õhtu olnud. Ta võtnud need kaks koera ühes. Ja ta pidand jahti kogu päeva mööda metsa. Metsaisand jäänd metsa magama. Vana koer ütelnud teisele koerale, et tema läheb koju: peremees saab täna öösel [paljaks] varastatud.

Noh, ja see noor koer jäänd metsa magama peremehe juurde, ja ta annud õhtusööki sellele noorele koerale. Perenaine olnud magamas, kui vana koer sai koju. Perenaine olnud vihane, ta ütelnud, mis ta tuleb koju, tal ei ole süüa anda mitte midagi. Nüüd ta pannud aganaid kapa pääle ja koer ei ole seda tahtnud. Ta joosnud tagasi ja jutustand teisele koerale, kuidas ta pidand veetma selle öö, et peremees oleks saand paljaks röövitud.

Ja üks vana mees õpetand sellele metsaisandale hobuse keele, kuke keele ja koera keele. Nüüd ta läind talli, see peremees, ja hobune hingand kõigest südamest ja ütelnud teisele hobusele, kui raskesti tal täna läind: poiss laadind talle väga suure koorma ja istund ise ka pääle koormale, ja jahu talle pole annud, ainult vett ja heina.

Siis metsaisand läind tuppa ja ütelnud poisile: “Mispärast sa seda tegid nõnda?” Ta ütelnud, et ei ole teind. – “Ära peta, ära salga (“keela”), ma mõistan hobusekeelt!” Perenaisele ütelnud, miks ta pole annud koerale süüa. Perenaine taas keeldund ja ütelnud, et tema on annud koerale süüa nagu kord ja kohus. Perenaine küsind peremehe käest, kus ta on õppind seda keelt. Peremees ütelnud: kui ta seda ütleb, kust ta on saand selle keele, siis tal tuleb endal surra. Noh, ja perenaine ajand vägisi pääle, et las aga ütelgu. Peremees pole ütelnud.

Noh, siis kanad söönd põrandal ja hakand taplema. Ja kukk läind ühele kanale selga ja teisele ja kõik seitse kana ta kiskund ära, see kukk. Ja ta ütelnud: “Ma võin teie seitsme üle valitseda – ja peremees ei või ühe perenaise üle valitseda!” Nüüd peremees karand voodilt üles ja hakand perenaist peksma ja ütelnud: “Ma sulle pole ütelnud ega ütle kah, kus ma olen saand õppida selle keele!” – Sr Ket 64/6 (19).

KÄRNKONN ÕPETAB PEREMEHELE LOOMADE KÕNET (Mt. 670 B)

Ükskord peremees leidnud soonetsist kärnkonna, sügisel, viimasel ajal, hilja, ja see kärnkonn palund, las peremees võtku teda oma kaevu; lubagu tal üle talve oma kaevu minna – ta õpetab talle tarkust. See peremees küsind tema käest: “Mis tarkust sa siis mulle võid õpetada?” Ta ütelnud nõnda: “Ma võin õpetada sulle sellist tarkust, et sa tead, mis sinu elajad kõnelevad – hobused, lehmad, lambad. Kui sa lähed lauta – siis sa saad aru, mis nad kõnelevad.” – Jah, ta ütelnud sedamoodi sellele kärnkonnale: “Jah, kui sa võid õpetada seda, siis ma luban sul minna üle talve minu kaevu.” Kevadel see kärnkonn läheb ära taas.

Ja see kärnkonn õpetand palju tarkust talle. Seda ka [libahun-distumise episoodi vt. LRU III 163]. Peremees läind lauta õhtul. Poisid tulnud koju sõites metsast, talvel. Nüüd üks hobune ütelnud: “Mind väga palju täna peksti. Ma ei jõudnud ära vedada seda koorimat: suure koorma panid pääle, ja siis nad peksid mind, need poisid, nii et mul praegu veel hõõgub kõik nahk.” Ja üks lehm ütelnud taas sedaviisi: “Mulle anti väga vähe heinu ette, ma ei saand kõhtu täis.” Muud ütelnud: “Me saime küll oma kõhu täis.” Nüüd see peremees läind tuppa ja ütelnud poistele: “Miks te seda üht hobust nii palju peksite ja nii suure koorma panite, et ta ei vedand ära?” Ja nüüd need poisid mõtelnud: see on ime, kuidas ta seda teab! “Ja sellele ühele lehmale on taas vähe süüa antud,” ütelnud peremees tüdrukule. Nüüd tüdrukud taas mõtelnud: see on imeasi, kuidas ta teab seda! – Sr 42.

LINDUDEKEELT ÕPPIND KUNINGAPOEG (Mt. 671)

Isa saatnud ainsa poja kolmeks aastaks metsa linnukeelt õppima – vist ennustatud isale, et poeg ta üle saab valitsema või midagi selletaolist. Aga poiss läind ja eland metsas kolm aastat – ema käind teda salajas söötmas. Kolme aasta pärast isa kutsund ja küsind, kas poiss mõistab linnukeelt. – Ei mõistvat veel sõnagi. Isa saatnud jälle kolmeks aastaks metsa. Poiss muutund päris metslaseks, pole tahtnudki enam tagasi tulla; mõistnud linnukeelt küll, kuid pole isale ütelnud, tahtnud ise metsas elada.

Korra siis poiss kuulnud, kuis linnud kõnelnud, tulevat sõda ja kuningas (= poisi isa) tapetavat, ainult üks asi võivat päästa: sääl-

sääl metsas on väike sild, kuid kraav on sääl põhjatu; kui saetaks sild katki, siis kõik sõjavägi hukkuks kraavi. Poiss läind koju, ütelnud kuningale, et ta on õppind linnukeele. Isa pole uskund – näidaku! Poiss seletand: tuleb sõda, saagigu sild! Isa teind nõnda – ja nõnda ka juhtund.

Poiss tahtnud isale tagasi teha. Ta küsind isalt pool sõjaväge, läind lindude juhata tud teed mööda vainlasele selja taha ja hukand kõik võõrad. Linnukeele õpetusel ta parandand silla ja tungind isale pääle, vangistand ja öelnud: “Nüüd on aeg Sinul metsa minna. Sa kasvatasid mind metslaseks – siis ma käin Sinuga ka ümber kui metslane.” Kuid poisi ema tulnud paluma: “Ma sind söötsin, kuule mu palvet!” Ja ema palvel poeg andnud isale andeks, nad leppind ja eland hästi. Poeg võitnud ka vainlaste riigi endale. – Pr 203.

TAIMED JA KIVID KÕNELEVAD ÜLIHÄÄGA (Mt. 749, 4')

Isal olnud väga hää poeg, olnud liiaks hää südamega: jagand peaaegu puha varanduse juba ära. Isa sidund tal silmad kinni, viind metsa ja lasknud sinna lahti. Poiss nukrutsend üksinda puu all ja nutnud, et ta ei kuule enam inimhäält. Äkki keegi vastand, ärgu muretsegu – puu kõnelnud. Poisile vastand kõik puud, kivid, rohi. Isa vist selleks ta metsa saatnudki, et poisil ununeks keelekõne. Kuid puud õpetand poissi tee pääle ja juhata nd ühte lossi, kus ta võetud hästi vastu. Poiss kosind säälse tütre. Noorik tahtnud ta vanemaid näha, kuid poiss pole teadnud nende asukohta, läind öösel metsa puudelt küsima. Siis nad tulnud vanemate juurde. Need käind kah juba poega metsast asjatult otsimas. Algul poeg pole annud end tunda. Naine küsind teda taga ja näind, kuidas vanemad kahjatsend oma tegu. Siis nad leppind õnnelikena ära. Poiss kuulnud metsas imeasju ja leidnud hiigla aarde öösel puude jutu järgi. Metsas poeg küsind puudelt ka seda, kuidas arstida oma haiget isa, ja saand juhatast – Pr [200*].

LOOMADE KEEL

Üks siga kuulnud, et teine saab süüa, ja siis ta väga röökind. Ja siis teine siga ütelnud: “Ohohohh, sa saad ka kohe küll-küll-küll! oota-oota-oota!”

Ja seda kana mul ei tule meelde, kuidas kukk kanaga kõnelnud omamoodi. Kukkk kanaga ja kaks siga, muud naernud, need pulma-

lised. See olnud pulmas Lū•-külas. Igaüks ju studeerib (s.t. uurib), kuidas loom võib nüüd tüki ära kõnelda. Ja keegi mees siis ütelnud, et nii nad kõnelevad. – Ii 36.

KUIDAS SIKUD KÕNELEVAD?

Va Anbang läind metsa hommikul vara. Ja kitsed olnud metsas luitel. Ta küsind kitsedelt: “Ah sa karnaljas, kes teid nii vara metsa ajand?” Sock ütelnud nõnda: “I-i-indrök” – nii pikkamisi. Kits jällegi ütelnud nii: “Ma viskusin kah!” – Kr 171.

KOERA, KUKE JA KASSI VESTLUS

Krants [= koer] magand toa ees *deia* (silla) pääl ja Peeter [= kukk] tahtnud väga magama minna. Krants magand ees – ta ei tohi [s.t. ei julge] minna. Siis Peeter hakand nutma: nii külm on väljas – las ainult Krants lasku teda sisse. Krants ütelnud: “Mis sa teed sees? Sa hommikul magad kella kaheksani ülal õrrel. Mina pean olema kogu öö üleval lumehange all väljas, kuulatama ja valvama, et ei tule vargad.” Peeter ütleb taas: “Mis raske see on! Mina pean valvama ja karjuma öösel kell kolm, las tõusku Triin ja Kaarli üles. Triin peab minema lehmadele süüa andma ja Kaarlile *beridi kuopimist*. Muidu Triin ei jõua jahvatada päikese tõusuni ära kolme matti rukist. Ja kui ma seda pole valvand, siis peremees pahandab Triinuga ja Triin taas minuga riidleb, et ma magan, ei valva – siis ta ei anna mulle sel päeval mitte üht tera. Kogu päeva pean käima tühja kõhuga.” Krants ütleb: “Sa oled ometi soojas varju all, kuna mind öösel on tuisand hange alla, ja külm on väljas talvel. Keegi ei lase mind tuppa öösel, isegi Triin on minu pääle alati vihane. Perenaine ütleb: Triin, anna Krantsile süüa. Triin ütleb: mis sellisele va maidale süüa vaja! Ja valab vett juurde supile ja kupatab mind uksest välja.” Nüüd ütleb Prits [= kass]: “Mis sa siin suurustad niipalju! Vana sa ju oled ja laisk sa oled kah küllalt. Öö läbi mitte kordagi ei kuule sind haukuvat kah.” Nüüd Peeter läheb Krantsile appi: “Sina ju mitte üht hiirt ei püüa kinni, mis sa ka räägid! Sa muud ei mõista teha kui perenaisel käsikambris piimapotte lakkuda.” Ja nõnda ka Prits sai vihaseks, et teda nii pilgatakse, ja tõmbas Peetrile üle kõrva, nii et Peeter praegugi veel karjub halva häälega: see ei ole kikerigi, vaid kuristamine. Siis üteldakse, et kurat jooksvat mööda õhku, kui kukk nõnda karjub seda halba keelt. Selline minu ema muinasjutt oli. – L 193.

[Kui pärisin muistendit tulede vestlusest, sain vastuseks] – Tulede kõnelemisest ma midagi ei ole kuulnud, kuid seda ma küll olen kuulnud, et koer kassiga on kõnelnud. Vaat vanasti ju kõik on kõnelnud – ei tea, kas siis [tõesti] nõnda on olnud kah? [Keegi kuulatajaist tegi vahemärkuse, et muidugi on olnud nii: kust need kõned muidu siis tekkisid!] Nojah, koer ja kass läind kokku oma elust kõnelema. Koer ütelnud, et temal on väga kuri perenaine. Ja siis kass jällegi on ütelnud, et temal on väga hää, et paneb iga kord, kui keedab suppi, temale taldriku pääle ja saadab siis teda sööma. Koera perenaine taas on rielnud temaga, olnud alati vihane. Enamat ma siis midagi ei tea. – Pz 18.

Brōska-talus olnud suur oinas, suur sarvedega jäär. Ja nüüd ta läind sinna koplisse, ja olnud selline sild, nagu öeldakse – Kruntsõl-sild. Ja nüüd ta läind säält üle. Kuid nüüd tuleb hunt vastu: “Kuhu sa lähed?” – “Ma lähen koplisse.” Ta ütleb: “Ma söön su ära.” Ta ütleb: “Mis sa mind sööd. Ma lähen siia mäe pääle, ma jooksen sulle niisama kurku sisse, siis sul pole vaja süüa. Seisa sa siin õues ja tee suu lahti!” Hunt ootab nüüd suu lahti. Ja nii oinas jookseb hundile kurku. Ja virutab hundil hambad suust välja niikui. Ja hunt on otsas. Nõnda see on selline väike muinasjutt lastele kõnelda. – Kr 330.

Hiir oli kassil ükskord naiseks. Siis hiir läind alatasa kirikusse ristseid pidama ristiemaks. Ja nad pannud endale talveks poti rasva kiriku altari alla. Kuid hiir läheb igal pühapäeval kirikusse. Läheb koju, kass küsib: “Mis lapsel nimi oli?” – Hiir ütelnud: “Natuke-Tühi.” Teisel pühapäeval jällegi ta läind jumalateenistusele risti-emaks. Läind koju. Kass küsind jälle, mis oli nüüd nimi – Pool-Tühi. Nüüd olnud kolmas püha – Tühi. Kassile tekkind sellest halvad mõtted, mis lapsed need on, kellel on sellised nimed. Läind vaatama altari alla oma rasvapange – ja olnudki tühjaks söödud. Nüüd kass teadnud küll, mis nimed need on. Nüüd läind koju ja hammustand hiirel pää maha. Sellepärast veel praegugi kass alatasa haarab hiirel alati pähe. Ja nõnda öeldakse, et sellepärast ka jällegi mees olevat naise pää. – V 179.

HIIR TUNNEB TÄINAHKSED KINGAD (Mt. 621)

Kuningas lasknud kingsepal teha saapad sellisest nahast, milliseid ei ole kellelgi ilmas. Kingsepp mõtelnud ja töötand poole aasta-

ga teha. Kasvatand täisid ja teind täinahast kingad. Kuningas teind suure balli ja lasknud arvata, mis kingad tal on – kes arvab õieti, saab tema tütre naiseks. Keegi pole mõistnud arvata. Siis juhtunud sinnapoole ka üks rätsep, kes võtnud teel hiire kinni ja pistnud taskusse. Tollal loomad veel kõnelnud ja hiir kah. Rätsep pannud ta taskusse, et hiirel poleks vaja käia (või olnud säääl kass kaasas, kes tahtnud süüa hiirt – igatahes rätsep päästnud hiire elu ja hiir töötand talle abi). Rätsep tulnud kah ballile. Hiir palund taskust välja ja läind nuusutama, mis kingad need on. Tulnud tagasi ja ütelnud, et täinahast. Rätsep seletand siis seda kõigi kuuldes ja saand kuninga tütre naiseks. – Kr [232*].

LINDUDE PULM (Mt. 224')

Öökull linavästrikuaga olid kutsutud kah pulma. Pulmas ju tant-sitakse – need kaks kah läksid tantsima. Linavästriku tallas öökullile jala pääle, tantsides astus pääle. Noh, ja öökull sai vihaseks – öökull ju selline on – ja läks harakale kaebama, et tallas talle jala pääle. Harakas ütelnud: “Ei midagi, ei midagi – hommeli saab terveks! võid minna tantsima tagasi.” – Vanad mehed naersid väga, et nii pisukene linavästriku tallab öökullile jala pääle. (Vt. VdL nr. 140). – L 192.

Linnud teind pulmi: harakas olnud isamees (“suurvedaja”) – sel on pikk saba, kaaren olnud köster, keegi oli tantsujuht ja pääsuke, sel oli valge kael. Tantsiti ja pulmas olid kõik ametimehed – marššalid, moosekandid. Ronk oli liharaiuja. – L 85⁰.

Sügisel linnud peavad pulmi, kui vili on põllul. Vares läheb muid pulma paluma; ta kumardab ja palub, ta on käind seitsme isanda valdkonnas kutsumas. Siis pulmalised tulnud igalt poolt ühele suurele isandapõllule – säääl olnud pulmad. Linavästriku võtnud võõrad vastu, näidand neile kohad. Harakas oma pika sabaga puhastand teeradasid, muusträästas laotand laudu. Vareselapsed, need poolhalid *kapint'õnd vozzõ* (peenestanud liha). Kalkun olnud peigmees – punane lips kaelas, mustad rõivad. Paabuema olnud pruut – kõige ilusam lind. Ööbik on moosekant, vihmalind olnud õllepoiss, märg.

Kui nad läind aga tantsima – nüüd kõik linnud olnud kutsutud, kotkas (~kull) läind kutsumata. Ta võtnud varblase tantsima. Siis see kull või kotkas talland jala pääle ja varblane nokkind tal silmad

välja. Kotkas läind isanda (*resp.* mõisniku) juurde kaebama – sellele suurele kullile. Kull vastand: “Seda ütleb isand, seda ütleb emand, et kotkale on vaja peksa, miks ta ilma kutsumata pulma on läind.” – V 154.

Mt. 243*

Vares läind sügisel naist võtma ~ pulmi pidama. Pruu küsind, kas tal on siis kah midagi süüa. Ta näidand: “Kuhu poole ainult vaadata, silmad pöördä, kõik nurmed kuuluvad mulle, ma kõikjalt võin võtta.” Möödund mõni nädal. Peremehed niitnud vilja ära, vedand rõugud põllult ära – nüüd pole olnud varesel midagi. Pruu küsind: “Kuhu see vili nüüd on jäänd?” Nüüd ta ütelnud, et inimesed vedasid ära. Nüüd ta hakand otsima [süüa] mööda seaaidusid. Esiteks ta saand seamolli juurest süüa, pärast pole säält kah enam saand. Nüüd ta hakand ütlemä, et nüüd seasitt maksab kah kuld-penni, kui seda saaks. Kuid seda kah enam ei saa. – V 153.

Mt. 243* + (227 B)

Vares võtnud naist, näidand: “Vaata, kus säälmul on nurm! Vaata, kus säälmul on nurm!” Sügisel inimesed võtsid vilja ära. Mari küsis: “Kus su vili?” – “Igaüks võttis endale! Igaüks võttis endale!”

Vares läks jõe äärde kalu püüdma, haarand kinni ühe oksakala: “Mari, kus taldrik?” – “Milline kala?” – “Etse kogre, etse kogre!” – Kl 38* (viimane vastus “etse kogre” osutab keeleliselt laenule eestist).

Mt. 227 B

Vareseisa saand vee seest ojust ühe väikese oksakala. Ja nüüd ta pannud jala pääle sellele oksakalale ja hüüdnud: “Mari, kus taldrik?” Mari küsind nii: “Mis kala?” Vares ütelnud rõõmsalt, ise hüppand üles: “Etse kogre, etse kogre!” Mari läind taldrikuga – mitte midagi! Kala läind! Kui [vareseisa] hüppand üles, siis kala põgenend jala alt ära. – V 181.

Vares ütles nõnda: “Ma täna sõin hapendatud piima ja juustu!” Kuid ronk ütles: “Ära peta! Ma nägin, kui sa nokkisid hobusesita huniku juures.” Siis vares ütles rongale: “Söödagu, mis süüakse – ei ole vaja ette heita!” – L 179.

NL. 8

1) Harakas rongaga ajand juttu. Hobune magand, tõstnud saba, all olnud ussikesi. Ronk ütelnud: “Ma võtan!” Harakas: “Ära võta (mitte)!” Ronk pistnud pää sappa, tahtnud võtta ussikest, säälsamas hobune pigistand saba külge, ja [rongal] pää jäänd vahele. Siis harakas naernud: “Ma ju ütlesin, ära võta, ma ju ütlesin!” Siis hobune tõusnud üles, peeretand, tõstnud saba üles – siis ronk saand lahti. – L 170.

2) Sellisel lagendikul suvel sooja ilmaga ükskord hobused magand pikali maas. Siis kaks harakat kaevand säääl ümber ja näind, et hobusel saba all on ussikesi. Siis üks harakas ütelnud: “Ma kat-sun!” See on, et harakas tahtnud süüa neid ussikesi hobuse saba alt. Kuid teine ütelnud: “Ära katsu mitte!” Kuid harakas nokkind ussikesi, ja säälsamas hobune pigistand oma saba perse juurde kin-ni, ja harakas jäänd hobusele saba alla kinni. Siis teine harakas ütelnud: “Eks ma ütelnud, ära katsu mitte!” – L 177 (sõnad “katsu” ja “eks” originaalis osutavad keeleliselt laenule saarlasilt).

KIVITÄKSI LAUL (NL. 10)

Kivitäks tulnud laadalt (“turult”) koju. Nii säääl tee ääres olnud jälle toonekurg. Ja toonekurg küsind kivitäksi käest, kus ta olnud. See ütelnud: “Turul olin.” Kurg küsind, mis ta säääl ostis. Tema vastand: “Hobust ostsin.” Kurg küsis, kuipalju siis maksis. – “Ort, ort.” Sellest kivitäks on saandki endale selle laulu nime: ort-ort. Jah, raamatuis nii on kirjutatud. – V 74.

Üks poiss olnud hobuseid hoidmas üle öö õitsis kevadel. Ja nüüd ta teind tuld ja heitnud tule äärde magama. Ja nüüd ta jäänd maga-ma nii, et tal hakand jakk põlema: tukk põlend temale niivõrd ligi-dal juures. Ja ööbik näind seda ja hakand laulma: “Poiss, poiss, türa põleb!” Nõndasiis poiss ärgand sellest [laulust] üles. – L 161.

Kilu ütelnud, et tema kaht väikest silma ja saba ärgu söödagu ära: siis ta jääb kah pimedaks võrkude juures ja siis ta ei või nii joosta, nagu ta peab jooksma, kuna saba on tema tüüripuu – Pr 99.

PUUDE OMAVAHELISED KÕNELUSED

Lehtpuud omavahel kõnelnud: "Vaata mina olen nii ilusasti kodus istutatud, sina taas oled kõver metsas!" Kask ütelnud, et ta on kõige parem, teda kõik tahavad, tal on pehmed lehed, temast tehakse palme, ehitakse tube, kirikut matuste ja pulmade ajal. Pihelgas ütelnud, et tema kah on hää, et temal on nii ilusad marjad ja ilus lõhn, et teda kah murtakse. Pärn ütelnud taas, et teda inimesed tahavad kah, toovad metsast välja koju ja ehivad temaga ilusasti. Pihelgas ütelnud pärnale: "Mis ilus sina ka oled! Sina muuks ei kõlba kui ainult viisuks, sinu nahk kisutakse seljast ainult va viisuks!" Tamm taas ütelnud nõnda: "Mina olen kõige *porak* (silmapaistev, tähtis), minust teevad kõik jaaniõhtul kroone, punuvad." Kuusk ütelnud nõnda: "Mina olen kõige parem, mina püsin alati haljas, mind võetakse palmiks, mind võetakse jõulukuuseks." Paju ütelnud, tema kõlbavat kah küllalt, tema nahka kisutavat, tehtavat pastlaid jalgu. Kõigil on nõnda oma ütelda. Lepp ütelnud, et ta on vahva, tema taas värvib naistel riideid selga, tema koorega värvitakse. Kadakas taas ütelnud: "Mis sa ka mõne hää oled, sa oled ainult röövli konksuks, vaata mina üksnes olen hää: minul on rohud, kes on haige ja sööb minu marju, see saab terveks." – Kr 321.

Õunapuu kasvand õunaaias, kask (~pihelgas) väljas teises aias. Nad kahekesi kõnelnud. Õunapuu ütelnud kasele: "Mis sinul viga kasvada – lahti, nagu tahad. Kuid mind seotakse ja lõigatakse." Aastate pärast ütelnud taas kask: "Vaata, sina oled nii ilus ja sirge, kuid mina olen kasvand kõver ja inetu!" – Kr 176.

Ühes aias kasvand nii uba kui hernes. Kuid kui nad hakand nüüd suuremaks kasvama, nad hakand tülitsema. Nii hernes naerunud uba: "Mis sa ka oled! Sul on sellised va valged õied ja üksainus vars, kuid sa näed, kuidas minul on: palju võsusid ja ilusaid õisi!" Kuid uba ütelnud: "Noh, saab näha, kui kaua sa oma iludusega elad!" Ja nõnda ka olnud: kolmandal päeval peremees tulnud aida ja võtnud herne, viind koju, keetnud ära ja söönd ära. Kuid uba kasvand veel sügiseni aias. – V 133.

ODER KUTSUB NISU AMEERIKASSE

See on nõnda. Ükskord oder ja nisu kõnelnud: "Mis me siin elame või oleme – läheme ära Ameerikasse, siis sääl me saame palju

raha.” Nisu ütelnud nõnda: “Mis me sinna läheme otsima Ameerikasse?! Sa näed, et raha meid endid tuleb otsima.” Nisu ütelnud odrale nõnda: “Ma näen, et sinul juuksed on pikad, aga meel sinul on väga lühike, väike!” – L 189.

Liivlaste loodustunde jälgimisel püüdsin selgitada ka küsimust, millisena kujutellakse maailma ja loodust. Uueaegne kooliharidus on avaldand siin teatavat mõju, kuid liivi vanakeste kosmograafia ehk nii-ütelda maailmapilt tundus üsna ähmane. Läbi udu mäletatakse omakeelset sõna maa-ilm = *mo-ilma* (Sr, Kr, Ir, Kl), mille asemel üldisemalt tarvitatakse laenu lätist *passoul'* (< lt. *pasaule*); viimane sõna tõlgitseb liivis maailma kõrval ka maakera: maailma lõpp olevat sääl põhja pool, kus olevat need jääkarud; sääl küllap see ots siis on; ühes ääres taas põlevat tuli, teises ääres jälle olevat nii külm ja pime, et ei näe käega külge hakata (Pr). Nagu ajalise igaviku niisama ka ruumilise lõpmatuse mõistet liivi arusaam ei taha tajuda: igal asjal on oma ots ja äär, niisama peab olema lõpp ka maailmal, *resp.* maakeral (L). Maakera sarnanemist planeetidele ülal taevas on õpitud küll koolist, kuid seda ei usuta: meie maa ei saa küll kuidagi täht olla, seda need raamatud ainult petavad (L). Mis asjad need tähed õige on, seda ei teata. Olevat nagu kustki kuulnud, et surnute hinged minevat tähtedeks taevas (L, Ir), kuid ligemat sellest motiivist midagi ei teata. Samuti ei teata lähemat maakera asendist päikesesüsteemis: koolis õpetatakse küll, et maakera käib ringi ümber päikese, kuid sa ju ise oma silmaga võid näha, et just päike tõuseb (“kargab”) hommikul üles ja läheb õhtul looja (“varju”); päikese tee on suvel pikem kui talvel, sellepärast ongi suvel soojem ja talvel külmem “aeg”, s.t. ilm (L). Maakera liikumist ei peeta võimalikuks: kuidas see maa saab liikuda?! Siis liiguksid ju metsad ja põllud ja majad kah (L). Millel maa seisab, seda kah ei teata. Ilmasamba-motiivi ei mäletata; vana saja-aastaselt surnud mehe kohta üteldi: nii vana nagu maailm = *nei vana neiku passoul'* (Ii). Mida aga meremeeste miljões küll uskuma on õpitud, tunnukse arusaam maakerast kui ümargusest pallist: kui sa laeva pääl sõidad, siis meri kõik ümberringi on ümargune, ja kui sa siitpoolt sõidad välja, siis võid teha ringi ümber selle palli ja tuled teiseltpoolt tagasi (L). Maailma ja maakera tekkimist peetakse kas dualistliku või monistliku loomisena jumala ja kuradi poolt (vt. § 233). Kristlik elukäsitus on küll tugevasti levitand kujutelma “loomisest”, kuid elujõulisena selle kõrval on püsind ka igivana kaju-

telm saamisest, mis ei eelda mingit “loojat” väljastpoolt: kõik maailmas on iseendast saadud (L). Ka terminoloogiliselt on vahetege mine selge: üheltpoolt väidetakse piibli mõjul, et jumal on “loond” taeva ja maa ühes kõigi olenditega, kuna teiseltpoolt arvatakse, et olendid ise kuidagi on “sugenend” (L, Kr, Pr, V). Loodusteaduslikust klassifikatsioonist loomade, lindude jne. vahel suurt ei hoolita, vaid võimalikuks peetakse ka ühe liigi tekkimist teisest või ligidast sugulust nende vahel: ussi peetakse kuradi, inimese, angerja ja silmu sugulaseks; täid ja tingud, need on poolvennad (Sr). Sellist rahvapärast põlvnemisteooriat eriti iseloomustavalt sõnastab järgmine tekkelugu, mis varem esitatud keelte saamise kõrval (vt. § 234) selgitab ka rahvaste erinevusi välimuses ja iseloomus:

RAHVASTE PÕLVNEMINE KALUST JA LOOMEST (US. 39)

Seda ma lugesin ise talmutist [vt. LRU III 33]: me liivlased oleme lestarahvast [s.t. lesta tõugu], need maamehed [= lätlased] on havi kalast pikkade kaeltega, jõekala [sorti]. Ja mis siin Sääres on, need saarlased olevat karust – lühikesed, jämedad, kael on kasvand õlgade juurde kinni, ei keera ümber. Eestlastega me oleme ühesugused – selline lahja rahvas lestast nagu me ise; nemad [s.t. eestlased] ei ole sellised nagu saarlased. Ja meie lapsed on palju targemad kui läti lapsed. – L 111*.

US. 24

1) Olnud selline suur katel ja keend. Mees naisega keetnud mõlemad, säääl olnud palju liha sees. Nii see mees haarand seda liha sääält katlast ja põletand sõrmed ära. Ja niikui ta tõmmand oma käega üle lõua ja suu nina alt – üks sõrm läind nina alt ja muu käsi taas lõua alt – ja nõnda tekkindki talle habe. Ja naine taas raband käega üle kõhu – ja nõnda temal habe on säääl. Mees olnud väga uhke, et temal on selline [habe]. Naisel taas olnud häbi, ja siis ta laotand riide pääle. – L 148 (kuuldud saarlaselt).

2) Tüdrukuil on selline komme: kui nad “kütavad” (s.t. kõrveta vad) käe ära, siis nad kohe löövad üle rüpe. Ja sellest jäänuvat (s.t. tekkinuvat) neile must koht. Ja kui ta salgab, et pole tõsi, las ta siis näidaku, kas ei ole õigus. – L 126.

US. 28

Ükskord olnud üks mees pulmas ja ta läind katla juurde nuuski-ma. Ja kokk olnud klimbisuppi keetnud. Ja kui ta nüüd nuuskind, nii tulnud kokk kah, ja sel mehel jäänd kaks klimpi lusikasse. Ja nõnda kui kokk tõmmand kokakulbi ja virutand selle kulbiga, nii vars läind katki ja jäänd mehele reite vahele ja need kaks klimpi sisse. Ja nõnda mehel ka praegu veel on kott ja kaks klimpi sees. – V 140 < Pr.

Nagu vahet mehe ja naise vahel ei kujutelda looduks, vaid kuidagi saaduks, nõndasama jutustatakse loomislugude kõrval ka iga-sugu muid saamislugusid, mis seletavad, kuidas üks või teine eri-nevus, omadus või nähtus laias looduses on tekkind. Eriti huvitav on igivana orientaalne tekkelugu jõe kaevamisest, kus ühes versioonis lähtutakse jumalast kui loojast ja kõikvõimsast tööjuhust, teises versioonis aga kõneldakse ainult lindude-loomade eneste oma-algatusest; seejuures tuleb rõhutada, et jumala-redaktsioon on loe-tud raamatust ja levinend literaarse laenuna lätist, kuna rahvapä-rasem ja vanem näikse just omaalgatuse-redaktsioon:

LOOMAD-LINNUD KAEVAVAD JÕGE (US. 6 + 83, NL. 21)

A. Jumala-redaktsioon:

1) Kui jumal oli kõik loond, siis ta lasknud kaeva kraavi kõigil loomadel, keda ta loond, et saadaks juua – nad olid tõnnind, et pole vett. Vihmakullil olnud ilusad rõivad seljas, see pole läind kaevama, see hüppand ühest oksast teise ja laulnud. Jumal küsind: “Miks sa nii hüppad? Miks sa ei lähe töö juurde?” – “Mul on ilusad rõivad seljas, ma ei või neid mullaga rikkuda.” Jumal ütelnud: “Kui sa nii kõneled, siis sa ei või mitte kunagi sellest juua.” Sellepärast vihma-kull peab jooma neid tilku, mis puuokstelt tilguvad. Ja sellepärast et vihmakull tahab praegugi juua, ta alati karjub “vihma! vihma! vihma!” (kastet kah).

Kriipsutõmbaja oli olnud määr oma ninaga. Siis oli maamutt, see kaevand sügavamaks ja siga kaevand veel sügavamaks ja nõnda kord-korralt. Rebane taas olnud, kes vedand väänlit oma suure luud-sabaga, vedand väänlit, kuhu poole inimesed peavad minema. See oli vist hunt – kas hunt ei olnud mingisuguseid tulpe pannud? Karu oli viind seda mulda, mida nad kaevasid välja, ja sellest maakand-

misest on tal veel praegu must karv. Ja hundil on seepärast must suu, mutt on läbilõhki must. – Kl 32.

B. Lindude-redaktsioon:

2) Kõik linnud kõnelnud kokku, et peab kaevatama jõgi. Noh, ja kõik läind nüüd kaevama, ainult et hallräästas pole läind. Muud linnud kaevand jõe valmis ja joond sääl, kuid hallräästale nad pole luband juua, sellepärast, et ta ei aidand kaeva. Ja sellepärast tal veel praegu on luba juua ainult kastet ja vihma. – L 136.

3) Linnud kaevand jõge, kuna ennem kaevand maa all mutt. Ainult laisk kiivit ehk vihmalind pole aidand kaevamistõil. Sellepärast ta ei tohi juua jõest – muud linnud ei luba. Ta joob ainult kastet ja vihma. – V [173*].

Korduvalt on rõhutatud eespool, et rahvapärimuisis tavaliselt ei tehta mingit põhimõttelist vahet inimese ega loomade, lindude, puude jne. vahel: kõik on võrdsed, kõik on olnud varustatud koguni kõnelemisvõimega (vt. § 234). Samuti on peetud loomulikuks sugulist läbikäimist eri liikide vahel (Kr 52 isa järgi lapse liik = karupoeg; Ir 1 neitsi sööb herne ja sünnitab pisikese kividekangutaja). Kuivõrd sarnaseiks on peetud üksteisele inimesi ja loomi, ilmneb tabavalt järgmisest humoreskist: karu sattund mehele metsas vastu ja tahtnud meest ruunata; mees palund luba minna veel korraks koju ja saatnud naise enda asemel metsa; naine seletand siis karule, ta olevatki juba ruunatud – kui karu ei uskuvat, eks vaadaku siis ise (Ii [16°] = Mt. 153). Et siin ei ole tegemist ainult vanade rahvusvaheliste loomajuttude lapseliku mõtteviisiga, vaid et samaviisi on mõtelnud täiskasvanud ise alles äsja siinsamas rannikul, seda kajastavad paljud uskumused ja taiad. Üks eideke seletas, kuidas saarlane Juri Vappõr õpetand teda: kui tulevad rotid tallu, siis tehtagu sõrmkübarast kell, seotagu rotile kaela ja lastagu rott lahti – siis ta minevat muile ütleva ja teised rotid siis tallu enam ei tulevat (L). Selline suhtumine loomadesse kui omataolistesse ja käsitus elust kui mitte loodust, vaid isesaadust on võimaldanudki terves reas tekkelugudes nii-ütelda loomulikkuse redaktsiooni, kus ei esi- ne mingit üleloomulikku tegelast ega sündmust:

KOERA JA KASSI AMETIVAHETUS (Mt. 200 = US. 61)

1) Ennem olnud kass koera asemel [*resp.* ametis]. Siis koer soojendand end päikese käes lamades ja lugend oma “priiraamatut” [s.t. ametist vabastusdokumenti]. Ja kass siis nõnda mõtelnud, miks tema peab töötama – ja tõmmand koeral raamatu ära. Koer tahtnud tagasi võtta, kass joosnud mööda seinanurka üles. Nõnda kass magabki ahju pääl, ja koer peab minema kodu valvama. Sellepärast koer on kassi pääle vihane. – L 151*.

2) Koeral olnud “priiraamat” [*resp.* priius]. Ta magand kodus, kuna kass käind karjas, higine ja vihane koera pääle. Tulnud karjast koju. Koer magand. Siis kass varastand koera priiraamatu ja ronind mööda seinanurka üles. Koer tormand järgi, kuid kus seda! pole saand järgi. Sellest ajast pääle koer peab käima karjas. Ja nõnda see on veel praegugi, et koerale tuleb vihahoog pääle, kui talle tuleb meelde see kassi kelmus – siis ta hüppab ja paneb kassile järgi niikui! – Sr [79*].

3) Kr 40 – vt. jumala antud.

4) Koer soojendand end päikese käes. Kass jällegi läind karja lehma karjatama naistele kaasa. Kass mõtelnud nõnda: “Koer võib magada päeval, ja mina pean aelema (~käima) mööda metsa!” Ja mõtelnud, et vaja varastada koeral see “priipass” ära. Kord kesk-päeva ajal, kui karjased tulnud lehmadega koju, koer magand nii ilusasti päikese käes ja see pass olnud tal kõrval. Nii kass võtnud passi ja tõmmand ära. Nii koer ärgand üles ja tormand kassile järgi. Nii kass pannud mööda seinanurka üles laudale. Nii koer pole saand kätte – ta olnud suurem, pole võind ronida kassile järgi – ja pidand minema õhtupoolikul karja. Nõnda koer sest ajast pääle peab minema karja, ja kass ainult magab ahjul. – V 146.

MIKS KOER TÕSTAB JALGA KUSTES?

Miks koer tõstab jalga, kui ta kuseb? – Sellepärast, et koer on tahtnud ükskord kusele ja kükitand seinanurga juurde, kuid nurk on kukkund talle pääle. Ja nõnda ta nüüd tõstabki seda jalga, las see toetagu nurka, et see ei kukuks talle enam pääle. – Pr 285*.

MIKS SIGA MITTE KUNAGI ÜLES EI VAATA? (US. 69)

Siga söönd tamme all tõrusid. Tamm olnud vihane, et ta songib tal juured paljaks. Siis tamm ütelnud: “Ah sa va siga! Kui sa mitte ilmas taevast ei näinuks!” Ja sellepärast seal ei ole “prii” [s.t. ei ole luba] taevasse vaadata. – L 152*.

MISPÄRAST OINAL ON MUNAKOTT KÕHU OTSAS
PEENIKESEM? (US. 67)

Üks väike poisike olnud ükskord karjas. Ta näind, et oinas puristab lambaid. Ta mõtelnud: “Oot-oot, ma sulle näitan!” – Ja sidund oinal munakoti kinni. Läind õhtul koju. Perenaine vaadand, mis oinal viga on, et ta on nii kurblik, ja näind, et oinas ei jookse enam lammastega. Ta tapnud oina maha. Oinal olnud munakott kõhu juures nii õhuke ja peenike nagu lõng. Ja sellest veel praegugi oinas- tel on munakott kõhu juures peenike – kes ei usu, vaadaku järgi. – V 55.

Ka tekkelugudes lindudest vahelduvad loomise ja saamise motiivid. Selgesti seda vaheldust näeme seletusis, kuidas linnud on saand oma lauluhääled. Hääle andjana esineb siin ühes versioonis jumal (vt. § 234), kuna teises linnud ise õpivad oma laulud:

US. 86, NL. 15 + 20

Linavästriku ja käbliku kõneldud kokku: kes esimesena saab laulu, saab laulu endale. Ja nii linavästriku olnud kõige esimene, kes ärgand, kui karjased tulnud karja. Ja siis tulnud teine karjane ka kohe ja ütelnud “labrit” (läti keeli “tere hommikut”). Ja nõnda linavästriku ongi sellest laul tšibrit, tšibrit, sellest saand endale laulu.

Ja siis karjased hakand laulma. Ja siis iga lind, kes ärgand, mida ta siis kuulnud, sellest ta saand siis endale laulu, mida ta trehvand kuulma. Ja käblik ainult magand üksinda ja pole ärgand. Ja siis karjased laulnud kõik laulud ära, ja siis alles käblik ärgand. Ja siis ta muud pole kuulnud, kui lehm lõpetand kusemist tšul'-tšul'-tšul' – ja sellest ta saandki oma laulu [kui ka nime] tšil'-tšal'. – L 155.

US. 86, NL. 16

Ööbik linavästrikuuga leppind kokku [s.t. võistelnud, vedand kihla], kes varem võib üles tõusta – kui vaat kevadel tüdrukud lähevad karja, siis nad laulavad ju väga – ja saab nende käest lauluviisid. Noh, ja ööbik kogu öö pole magand ja olnud juba enne päikese tõusu üleval. Kuna tüdrukud läind väga ilusasti lauldes, sellepärast [veel] praegugi ööbik laulab ilusasti. Kuid linavästriku magand kauaks, see pole kuulnud mitte midagi muud, kui lehmad kusnud tšil'-tšul' mööda vett, nõnda [ta laul] lähebki tšul'-tšul'-tšul'. – L 76. (Jutustaja ema õpetand lapsi karja saates aina, laulgu need karjateel nüüd ilusasti, et ööbikul oleks midagi õppida.)

US. 87

Üks kündja künnud. Ja kui nüüd vagu on läbi, siis ta ütleb hobusele “tpruu”. Ja üks lind – see vaja olla [= küllap] mõtus – kuulnud, et kündja ütles “tpruu”, ja selline laul temal [ongi]. Ja teine [lind] jällegi olnud, kes trehvand kuulma, kui ta adral kloppind lehte vastu künnirauda klip-klip-klip. Ja üks lind laulabki nõnda. – L 160.

US. 81

Olnud näljaaeg. Paabu, suur lind, lennand kaks-kolm päeva söömata. Nii ta saand kokku räästaga ja küsind, kas tal pole leiba. Räästas ütelnud: “Kui sa annad mulle oma ilusad karvad ja suled, siis ma sulle annan ühe mati.” Paabu mõtelnud, mõtelnud, mida nüüd teha, kas sureb nälga või müüb oma karva ära, ja mõtelnud: müüb ka ära. Nüüd ta ütelnud, andku siis matt. Nii räästas rõõmsasti varastand – väike lind – hiirel august ühe mati ära. Nüüd olnud paabul süüa küll.

Kuid teisel päeval tulnud suur tuul ja külm. Paabu olnud paljas ja mõtelnud: “Parem ma seisnuksin söömata kui paljas.” Kuid nüüd pole aidand mitte midagi, muudkui pidand ära külmama. Räästas ise naernud: “Nõnda vaat läheb ahnuspersel!” Paabu külmand ära, kuid räästal praegugi veel on sellised ilusad suled sees. – V 42.

US. 93

Lest tülitsend kammeljaga. Kammeljas ütelnud: “Lest kõversuu, kuhu sa lähed?” Ja lest ütelnud vastu: “Kammeljas, kärnas nahk, mis sa tahad?” Ja sellepärast ühele jäändki kärnane nahk, teisele kõver suu. – Sr 76.

LESTA TARKUSEST (US. 94)

Vanasti lesti olnud nii palju ja nii rumalaid, et inimesed püüdnud neid korvidega. Pärastpoole lestad “jäänd” (s.t. muutund) targaks (“kavalaks”), nii et inimesed pole neid saand enam korvidega. Siis inimene mõtelnud välja võrgu, sellega inimesed jälle püüdnud palju lesti. Kuid nüüd lestad jäänd veelgi targemaks, nii et inimesed neid võrguga kah pole saand. Siis inimene pärast mõtelnud välja vada, ja nüüd siinamaani vadaga püüti lesti väga palju. Kuid nüüd paistab nagu, et lestad jäävad jälle targemaks ega lähe vadasse sisse. Nüüd tuleb inimesel jälle uut asja välja mõtelda, kuid mida ta nüüd välja mõtleb, seda ma va rumal poisike ei tea. – Kr 57.

Tekkelood putukaist on suurelt osalt kristlik import ja sõltuvad üht või teist moodi kas jumalast või Jeesusest (vt. § 234; § 240). Teiseltpoolt putukate puhul õige juurdund näikse hingelooma-motiivid (vt. LRU III 85 jj.), kuna putukate seos surnuteusuga on Liivis õige tuhmund. Kui võrrelda näit. täi tähtsat osa eesti uskumuis surnuist, siis Liivis leidub ainult üksikuid vihjeid sinnapoole: täi ennustab muret.

Üldiselt aga täist Liivis uskumusi kuigi paljut ei olegi: kel täi on otsa pääl, see saab häbi (V); kui täi ronib otsa pääle, kasvõi vähegi täisid, siis saadakse selliste suurte sugulastega kokku (Pr); inimesed, kel täid kasvavad otsa pääl, on unised; kel täid kasvavad kukla taga, need on uhked (Kr). Üks eideke pingutas küll oma mälu, kuid muud ei tuletand meelde, kui ainult seda, et ting olevat pandud nagu köide (Ii 61° = US. 106). Teine eit seletas, et kirbud on tekkind ehk “sugenend” oravast: oravapesa on kirpe täis (Kr 297 = US. 105).

US. 99

Sepp tagund sepises. Ja siis üks putukas hüband ja temal pole olnud veel mitte üht häält. Ja nii sepp olnud tagund valmis jalgraua. Ja niikui olnud valmis, kohe pistnud külma vette. Ja nii see raud

läind tširrr – ja nii see “heinakilk” (s.t. rohutirts) sai endale selle viisi. – L 156.

Et ka taimestikku kujutellakse omataolisena, ilmneb põhjendusest, millega liivi ema hoiatas lapsi puile liiga tegemast: kui mäнди lüüakse, siis männil on valus ja siis ta hakkab nutma (L). Edasi seesama ema seletas, et vaik on männi pisarad ja et vaigust puud ei sobi puudutada. Selline tõlgitsus ei piirdu ometi ainult laste mõtteviisiga, vaid seda kajastab ka komme puude raiumisel, et enne valu-tegevast saagimist lüüakse puu kirvesilmaga surnuks (Kr, V). Metsa mahavõtmisel jäetakse ikka nn. “seemnepuu” kasvama, et puu seeme ära ei kaoks ja et linnud võiksid pesi teha (V). Taimedele kohandatakse ka inimeste, loomade ja muude liikide toiminguid ja iseloomuooni: tamm on meie jaoks liig uhke ega taha elada siin liiva sees (L); õunapuud on tänavu nii laisad, et ei viitsi mitte ühtki õuna valmis küpsetada (Ir); haab on täna nõnda vait, et ei ütle “hääd päeva” kah mitte (L); kapsad ainult naeravad selle väikse külma üle (L); kartulid nagu jooksevad üles pärast vihma (Ii); heida põõsa alla maha – marjad lendavad sulle ise suhu (Pr).

US. 121 (vt. Mt. 295*)

1) Länd teed mööda uba, süsi ja õlg. Nüüd olnud jõgi ees. Nüüd õlg “jäänd” (s.t. hakand) üle jõe purdeks, venitand ennast. Uba läind kõige enne üle. Ja kui uba olnud üle läind, siis läind süsi. Ja nii saand ainult natuke minna, kohe kõrvetand (“kütnud”) õle katki ja kukkund jõkke tšuss. Ja siis uba hakand väga vahvasti naerma, nii et temal lõhkend nahk katki naerdes. Ja nüüd trehvand tulema üks rätsep ja see õmmelnud tal naha kinni. Ja rätsepal olnud must lõng, ja sellepärast kõigil ubadel on veel must õmblus otsas. – L 153.

2) Uba, süsi, õlg läksid teed mööda ja jõudsid jõe veerde. Uba ütles: “Kuidas saab üle jõe?” Õlg ütles: “Ma jään purdeks.” Ja nii läks süsi üle – põlesid katki ja läksid vooluga orgu. Ja uba naeris jõe kaldal. Ja nii oal suu jäi lahti, ja rätsep tuli, õmbles oal suu kinni, ja praegugi oal on must suu. – Ii 12.

3) Uba, tuletukk, õlg läksid mööda teed ja jõudsid jõe äärde. Uba ütles: “Kuidas saab üle jõe?” Õlg ütles: “Ma jään purdeks.” Ja nõnda läks tuletukk üle. Õlg põles katki, ja mõlemad nad läksid veevooluga

[allapoole] loiku. Ja uba naeris jõekaldal ja nõnda oal jäi suu lahti. Ja rätsep tuli õmbles oal suu kinni – ja praegu on oal must suu. – Ii Ket 153/4 (58).

4) Uba läind võtma tulesütt suhu ja kõrvetand oma suu ära. Ja sellepärast tal see must suu ka seisab, kuni on maailm, miks ta võttis tuld suhu. – Kr 319•.

5) Ükskord üks vana naine keetis oasuppi, ja üks uba kukkus maha. Siis see naine puhastas (s.t. pühkis) põrandat ja pühkis ühe õle välja. Pärast seda kukkus üks süsi pliidi alt välja. Ja siis nad kõnelesid kokku, uba, õlg ja süsi, et nad lähevad minema. Noh, nad lähevad. Sää! tuleb suur jõgi ette. Noh, kuidas saab nüüd üle? – Õlg, see on selline suur ja pikk, see tõstab nad üle. Uba söega riidlevad, kes läheb enne üle. Uba ütleb, mingi süsi enne üle. Süsi taas ütleb, mingi uba. Noh, nüüd süsi läheb enne. Poolest õlge ta saand, siis ta põletand õle katki. Nüüd süsi uppund ära. Uba taas naernud niipalju, et ots lõhkend tal puruks. Siis tulnud rätsep ja tal olnud kaasas nõi musta lõngaga. Ja ta õmmelnud oa kinni, ja oal on veel praegu must suu. – V 2.

Hiilgava näitena looduslaste elutunde harmoonilisusest avaldan lõpuks humoreski, mille autoriks on vanaldane mees. Teksti on põimitud läbisegi traditsionaalseid rändmotiive kui ka isiklikke mükse kohalike isikute ja olude pihta, kusjuures inimesed ei erine muist olendeist, vaid sobivad kõik läbisegi ühe suure ja ühise emakeselooduse hoolealustena:

Ükskord olnud üks vana poolvalge kits ja sellel olnud kaks poega. Ja nüüd ta ütelnud lastele: “Ma lähen nüüd teile mõnd seent korjama metsast.” See on selline muinasjutt: vaat, kits kõneleb! Jah, “kuid ärge te teege ust lahti, et hunt ei tule, ei söö teid ära!” Nüüd ta saand hundiga kokku metsas. “Kuhu sa lähed?” – Kits küsind hundilt, kuhu ta läheb. Vanasti puud ja muud kõnelnud, nii vanarahvas ütleb. – “Mina lähen Bröska-talu koplisse, sää! on üks vana hobune, selle ma söön ära.” Vana hobune jah, selle ta söövat ära, hunt ütelnud.

Kihulased, vaat need väikesed massakad mis on, need ütelnud: “Ära mine, sina ei tee mitte midagi sellele hobusele!” Ta ei kuula, ta läheb. Nüüd need kihulased tahavad näha, mida hunt teeb hobu-

sega. Ah jah: “Me olime tuhat, me ei teind mitte midagi sellele hobusele, ainult paiskasime ta maha.” Nad oluvad tuhandekesi. Hunt ei kuula, hunt läheb. Haarab hobusel saba kinni, hobune paneb [talle] jalaga üle otsa – ja nüüd hunt pikali maha ja otsas: hobune virutas hundile, ja hunt otsas. Nüüd kihulased tantsivad sääil silla pääl ja naeravad ja paiskavad silla sisse, teevad silla katki – nii kõvasti tantsivad. Kas kihulased teevad silla katki?! – see on ainult muinasjutt.

Jah, nüüd sild on otsas. Ja nüüd tuleb va Käpa-Kõrli, tahab minna poodi, Vendi juurde poodi, Irele Vendi juurde, tuleb säält Loik-külast – see on sääil Ba•a-talude juures, kus ta on. Ja nüüd sild on katki, ei saa üle. Ja nüüd ta karjub, tulgu nüüd need Brõska-pere inimesed, viigu ta üle. Jah, aga need ei tule. Kuid nüüd on pisukesed pärdikud, pärdikud või ahvid tulevad metsast ja tõstavad ta üle. Ja võtavad nüüd Kaarli selga ja lähevad mööda silla põikpuud ja paiskavad Kaarli vette ja ehmuvad ise ära ja jooksevad ise metsa tagasi. Kaarli ise roomab veest välja ja läheb märgade riietega Vendi poodi, ja Vend küsib: “Kus sa nüüd selline oled olnud, Kõrli?” Kõrli ütleb, et pärdikud paisand ta vette, need ahvid, ja Brõska-sild olnud katki, ta pole saand üle. Ja Vend annud talle vanad püksid, vedagu jalga, ärgu ta säält enam tagasi mingi, mingi siit Kandiz-pere juurest, Zuonkõ-talu (Kr) juurest tagasi oma koju.

Nüüd ta läind. Ja nüüd ta tuleb Suo-nit-mäe alla. Ja nüüd ta näeb, et üks mees istub sääil maas. Käpa küsib: “Mis sa siin istud?” See on va Puujalg (Pü-jalga), Puujalg istub sääil maas. Ta ütelnud: “Mis sa siin ootad, mis sa istud siin?” – “Ma ootan, kas Kostrõg-küla poisikesed ei tule siit metsast. Mul oleks üht vaja Tiššin-perre karjaseks, kes jäneseid karjatab.” Ta küsind Käpa käest: “Kas siis teil ei ole ka selliseid poisikesi?” Kõrli ütelnud: “Meil on küll, kuid me ei anna.” Kuid nad hakand sääil Kaarliga taplema. Ja Kaarli löönd talle tokiga, ja nii Puujalg pikali maha ja karjund, tuldagu teda päästma. Ja Kaarli ehmund ära, joosnud koju.

Ja mustlased kuulnud metsas, et Kõrli karjund. Nemad jällegi mõtelnud, et see on mõni mustlane, kes tuleb matuselt koju; nad olnud matusel, sääil mäe all Tšigin-orus (Mustlasorus), sääil olnud suur mustlaste loss. Üks mustlane olnud surnud, ja muud läind vaat matusel ja mõtelnud, et ta on vist purju joond ja et ta ei tea koju tulla säält mõisast. Ja lähevad nii vaatama – ja [on hoopis] see va Puujalg. Ja võtnud nüüd va Puujala, viind oma mõisasse. Ja nad

hoolitsend sääl tema ette, arstind – nüüd olnud kõik jalg puruks löödud.

Ja nüüd saand kuulda va Tiššiin – see olnud tema vend, see Puujalg. Jah, ja siis Tiššiin läind vaatama ja viind va Puujala enda juurde ja luband mustlasile maksta selle eest, et nad teda vastu võtnud ja arstind. Kuid Tiššiinil ei ole mitte midagi maksta – see on vaene mees. Noh, ja nüüd ta annud kolm jänest; ta kasvatab ise jäneseid, va Tiššiin, tal muid loomi ei ole kui jäneseid. Ja need mustlasele taas väga kõlbavad, need jäneseid: kui mustlase tütrele tulevad pulmad, see liha sobib talle pulma.

Ja nüüd nad tantsind ja söönd seda jäneseleha. Ja Tiššiin mängind pilli – see Tiššiin olnud moosekant – ja Tiššiin kutsutud kah pulma moosekandiks. Noh, nüüd nad tantsind ja peavad pulma üha rõõmsad. Ja nüüd on küll.

Ta sääl soos mängind iga päev, ja preilnad tantsind – need kured, neid kutsutakse hallideks preilnadeks. – Kr 331.